

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական և Քաղաքական

ԿԻՍՈՒՄՍԵԱՅ ՀԱՆԳԵՍ

ԽՐԱԳՐԱՊԵՏ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր Շրջան

ԹԻՒ 9

17 Յունիս 1895

Լիցուցե՛ք ձեր միտքն ու սիրտը
որչա՛րի աղ լայն ղղան :
ԿԷՑԹԷ :

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ

ԲՈՎԱՆ ԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պետրոս Ադամեան. — Յիշատակներ
Նամակ առ Ս. Մամիկոնեան
Աղումեան իր մեծամոլութեան մէջ
Դերասանը (Քիւնէն հաւտած մը)
Մոռցուած էջեր } Աղումեան հիւանդ
 } Վերջին ներկայացումը

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆ
ԱԼԵՔՍԱՆՏՐ ՏԻԻՄԱ
ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ
ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ն. Զ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Զազմագնդար-Եօզուշու, Յակոբեան խան, քիւ 10

1895

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական եւ Քաղաքական

ԿԻՍՍՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍ

ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր քչան

Թիւ 9

17 Յունիս, 1895

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

1888 ի աշնան սկիզբն էր որ լուր ելաւ թէ Ադամեան դերասանը Պոլիս պիտի գայ: Կեդրոնական վարժարանը, մեր կարգին մէջ մանաւանդ, այդ լուրը յուզում առաջ բերաւ: Թատրոնի վրայ մեծ գաղափար մը չունէինք դեռ, ու Շէքսպիրն ալ որուն մեծագոյն թարգմաններէն մէկն էր Ադամեանը՝ կ'ըսէին, դեռ չէինք կարգացած: Քիչ չատ գիտցողները կ'ըսէին թէ այդ խաղերուն մէջ հովերուն խօսող հերարձակ մարդեր կային, գերեզմաններու մէջ գանկերու վրայ խոկացողներ կ'անցնէին, ու մէկն ալ բարձերուն տակ իր կնիկը կը խղզէր: Երեւակայութիւննիս զրգուռած, այդ արտակարգ տեսարաններուն երազովը լեցուեցանք, եւ անձկազին կը սպասէինք այդ տարօրինակ արուեստագէտին, որ մեզ պիտի լացընէր: Իրիկուն մըն ալ, խումբով Բերա ելանք, իր զլխաւոր դերերուն մէջ լուսանկարները տեսնելու զոր Ֆրանսական Թատրոնին դուռը կախեր էին: Անոնց մէջ ամենէն աւելի մեր

ուշադրութիւնը գրաւեցին՝ նաւագի հագուստով երիտասարդ մը, որ թեւերը ծալած արհամարհանքի նայուածք մը կ'երկնցնէր աչքերէն, զայրոյթէն աչքերը դուրս ինկած մարդ մը որ մէկ թեւը վեր կը քաշէր՝ ձեռքը հարուածի մը պատրաստելու համար, ու ցցուած այտոսկրներով թխամորթ Մաւրիտանացի մը որ բարկութեան նայուածք մը կը թաւալէր։ Կրքով ձգտուած այդ դէմքերը, այդ զօրաւոր զգացումի մը մէջ ձեւաւորուած շարժումները, բոլոր այդ կեանքի տաղնապի ծայրայեղ ձեւերը, մեր ումանդիկ հոգիները զղրդեցին, ու բաբախումով մը նայեցանք իր բուն լուսանկարին, ուր լայնեզր մուշտակի մը մէջէն, անբաղդատելի զլուխ մը դուրս կ'ելլէր, լայն ճակտին եւ անոր վերեւ վէտովէտող մազերուն լանաստեղծութեամբը, աչքերուն խորունկ մոգութեամբը, եւ դիմագծերուն տոհմիկ նրբութեամբը, զոր պէսերուն երկու բարակ ցայտքերը կը շեշտէին։

Օրեղջյով պիտի սկսէր, եւ ազգը փակցուեր էր արդէն պատերուն վրայ։

Ճիշդ այդ շաբթուն, ծնողքս անակնկալ գաղափարն ունեցան Արմաշ ուխտի երթալու, եւ զիս բռնի հետ տարին։ Այն ատենը կը կարծուէր թէ Ադամեան քանի մը շաբաթ միայն պիտի մնայ Պոլիս, յետոյ Եւրոպա պիտի անցնի, եւ թէ մէկ կամ երկու ներկայացում պիտի տայ միայն Պոլսոյ մէջ։ Այս կորուստը զիս կատղեցուց։ Ու շատ բարեպաշտ զգացումներով չէր որ մտայ չողեկառքը որ զիս հրաշագործ Աստուածածնին տաճարը կը տանէր։ Հետո Օրեղջյի Փրանսերէն թատրերգութիւն մը առած էի, ու ճամբան դանի կարդալով մխիթարուեցայ։ Կիրակի յետմիջօրէին, ուր տեղի պիտի ունենար ներկայացումը, Արմաշի փողոցներէն անցած ատենս, խորհելով որ այդ միջոցին անիկա բեւիժն վրայ կը խաղար, զրկումիս ցաւէն՝ լալս եկաւ։

Դարձիս, խմացայ որ Օրեղջն երկրորդ ներկայացում մըն ալ պիտի ունենայ։ Այդ երկրորդ ներկայացման, առաջիններէն էի որ կանուխէն գացեր էին թատրոնին դուռը ափ առնելու։ Այդ օրը կեանքիս էն մեծ տպաւորութիւններէն մէկը ունեցայ։ Ներկայացումէն դարձած ատենս, ճամբան, այդ ձայնը կ'որոտար հոգիիս մէջ։ Ու զպրօցը, քանի մը օր, թեւերու գալարումներով իր աղաղակը կը նմանցնէի՝ «Յիմար, յիմար...»։

Մեր կարգին մէջ, քանի մը բարեկամներ կային որոնց հետ ընտանեկան յարաբերութիւններ ունէր Ադամեանը, եւ անոնք մեզի կը պատմէին իր խօսքերը, իր շարժումները, իր կատակները, իր ներքին կեանքի մանրամասնութիւնները մեզի կը բերէին։ Իրենց խօսքերուն մէջէն, սրամիտ, բարի եւ համակրելի Ադամեան մըն ալ կը տեսնէի՝ ժսեմ Ադամեանէն յետոյ զոր կը ճանչնայի։ Ի՛նչ եղաւ ուրախութիւնս երբ օր մը եկան ինծի ըսին որ Ադամեանը հաւանք էր Ադամայ վիշջը

քերթուածիս որ Առեւելքին մէջ հրատարակուեր էր։ Ոչ մէկ գնահատում երբեք զիս գգուած է այնչափ որչափ այդ գնահատումը, որ բարձրէն, ինծի համար՝ շատ բարձրէն կուգար։ Եւ ուղեցի անպատճառ զինքը ճանչնալ, իր հետը խօսած, իր ձեռքը սեղմած ըլլալ։

Պէտլւթտէրէ, ուր կը բնակէր, եւ ուր այն ամառը գիւղագնացութեան դացած էինք, իրիկունները երբ պտոյտի կ'ելլէր ծովեզերեայ ձեմաւայրին վրայ, երկու երեք անգամ իրեն հետեւած եմ, նայուածքովս իր մարմինին չըջագծերը փայփայելով, իր ամէն մէկ շարժումին ուշադիր, ստուերի մը պէս իրեն կապուած, յանցաւորի շիկնումներով՝ երբ յանկարծ ետին դառնար, բայց գոհ, երջանիկ՝ իրեն այնչափ մօտ գտնուելու։

Իրիկուն մը, վերջապէս, որ՝ սիրուհիին գալուստը լրտեսող պարմանի թափառումով կը սքետայի ծովեզերքը, անսայ հեռուէն Ադամեանը որ իր տատանկոտ քալուածքովը կուգար՝ իր ազգական եւ իմ բարեկամ ու դպրոցակից Տիգրան Սայեանին հետ։ Սիրտս ցառքեց։ Տիգրանը, երբ քիչ մը մօտեցան, նշան ըրաւ ինծի։ Կ'երեւայ թէ պիտի ներկայացնէր զիս անոր։ Չկրցայ տեղէս շարժիլ, ու զգացի որ բառ մը պիտի չկրնայի արտասանել։ Պէտք եղաւ որ բարեկամս գար թեւէս բռնէր ու զիս տանէր մեծ մարդուն քով։ Ան, արդէն ժպիտ մը աչքերուն մէջ, եղբայրական շարժումով մը, ձեռքը ինծի կ'երկնցնէր։ Իր ձեռքին հսկումը ինծի ուժ տուաւ, եւ քանի մը հիացման բառեր կապուցցի։ Գովեստներս ծայրայեղ գոտաւ, ու խիւղն խօսքը փոխելով, բանաստեղծութիւնս յիշեց եւ ինծի քաջալերական խօսքեր ըսաւ որոնք զիս բոլորովին շուարեցուցին։ Հրաւիրեց զիս իր տունը երթալ զինքը տեսնել։ Իրմէ բաժնուած ատենս, հպարտութեամբ արբչու, փափաք կը զգայի դիմացս ելլողին խրոխտալու, «Ես հիմա Ադամեանը կը ճանչնամ . . .» :

Անկէ ետքը, շատ անգամներ առիթ ունեցայ զինքը տեսնելու, իր տունը, ու մանաւանդ, Օրթաքէօյ, Եսայեաններու տունը՝ ուր յաճախ կուգար։ Ներքին մարդը, իմ աչքիս աւելի մեծցուց արուեստի մարդը։ Ուրիշներ զինքը շատ դժբախտ կը գտնէին կեանքի մէջ։ Ես ընդհակառակն միշտ բնական կը գտնէի զինքը՝ բեմին վրայ ինչպէս դուրսը։ Այն մէկ քանի մեծ դերերը, ամէնքն ալ ծայրայեղ հոգիի տագնապներ, զոր սովոր էր ներկայացնել, այնպէս իր հոգիին մէջ անցած, անոր հետ նոյնացած էին, որ անոնց շնորհ ու ձեւերը ալ իրը եղած էին։ Դիւրագգաց, ծայրայեղ մարդը եղած էր, որուն զգացումներն ու մտածումները թատերական խոշորացում մը կ'առնէին ինքնին եւ որ զանոնք արտայայտելու համար պիտի ունէր՝ բառերուն չափ՝ ձեւերուն, շարժումներուն, որոնք բառերուն լրացուցիչն էին իրեն համար։ Ու մենք բնա-

կան կը գտնէինք որ ակուայի ցաւի մը համար անգամ, ոտքի ցատքէր յանկարծ ու մատները մագերուն մէջ խօթելով, «Դժոխք» պոռար: Ձեր կեղծեր:

Եւ ապացոյցը որ չէր կեղծեր՝ ան էր որ հանդիսաւոր չէր երթեմք: Անոնք որ զինքը մօտէն ճանչցած են, գիտեն թէ ինչ պարզ, ինչ սիրուն մարդ մըն էր մտերմութեան մէջ: Երբեք չեմ յիշեր որ բարեկամներու հետ մեծ մարդու ձեւեր առած ըլլայ, անխմաստ ու անպէտ ուռոյցք մը դրած ըլլայ իր վարմունքին ու իր բառերուն մէջ: Այդ դերասանը ֆալսոյդն էր: Սալոնի մը մէջ, ամենէն զուարթը, ամենէն զուարճալին էր. ու եթէ, յաճախ իր բարեկամներուն յուզմունքի վայրկեաններ անցունել տուած է Դաւրիանները կամ իր խաղերէն կտոր մը արտասանելով, աւելի յաճախ կը յիշենք որ խնդացուցած է զանոնք զուեշտական պատմութիւններով, զոր ամենէն կենդանի, ամենէն սիրուն ձեւով վիպելու գաղտնիքն ունէր: Ֆիկաւօ մը կար մեր Համլէթին մէջ: Այդ թեթեւ ու փայլուն սրամտութեան ապացոյցը իր տեսակ մը երգիծական վիպակներուն մէջ ալ տուած է արդէն, որոնք դժբաղդաբար, ինչպէս իր բոլոր անտիպ բանաստեղծութիւնները, դեռ չհրատարակուեցան (1):

Բայց երբեմն, երբ գրասէր կամ արուեստասէր երիտասարդներու հետ անկիւն մը առանձնանար, արուեստի ու գրականութեան վրայ կը խօսէր, եւ այսպիսի վայրկեաններու մէջ է որ աւելի ունեցայ ճանչնալու իր մէջ հմուտ, լայնամիտ եւ նրբաճաշակ արուեստի մարդը, որ իր գեղեցկագիտութիւնը մեզի կը բացատրէր: Այդ դերասանը, որ բանաստեղծ էր միանգամայն եւ երբեմն շատ նուրբ, շատ նոր բանաստեղծ, որ նկարիչ ալ էր, ընդարձակ ու բազմակողմանի տեսութիւններ ունէր արուեստի վրայ: Դրականութեան, նկարչութեան ինչպէս դերասանութեան մէջ չէր սիրեր բացարձակ իրապաշտութիւնը: Դրականութիւնը օրինակելը արուեստ չէ, կ'ըսէր, պէտք է ընտրել իրականին մէջ ինչ որ նշանակաւոր, ինչ որ ուշագրաւ է, եւ զանի լոյսի մէջ դնել: Ասով երբեք չէր ուզեր յարիւ այն սխալ հասկցուած տեսլապաշտ դպրոցին, որու համեմատ պէտք է իրականէն տարբեր, իրականէն աւելի ազդոր շինել. Բոռնէյլ չէր սիրեր բնաւ. «գրականութիւնը պէտք է մարդկային ըլլայ՝ կ'ըսէր. շինծու մարդկութիւն մը, նոյն իսկ եթէ գեղեցիկ ըլլայ, չի հետաքրքրեր մեզ: Բայց, կ'աւելցնէր, պէտք է, մարդերը ուսումնասիրելէ յետոյ, զանոնք ցուցնել իրենց՝ մեծ ու ցայտով դիմադներով, գիտութեան մէջն յղացում մը հանել:» Ասոր համար, իր

(1) Այս տղերք գրած պահու տրախումիսմը կ'իմանամ որ Վենեսիկի վանքէն հրատարակուեւ է արդէն իր բանաստեղծութեանց հատար:

ճշմարիտ վարպետը . Շէքսպիրն էր : Մարգկութիւնը հոն է ամբողջ իր հոգիին բոլոր խորշերովը կ'ըսէր , բանաստեղծին երեւակայութիւնը այդ խորշերը իր խաղաղացոյցին մէջէն ցուցնելով՝ զանոնք աւելի որոշ , աւելի մեծ , աւելի կենդանի ըրած է : Ծշնարիս ու մեծ , ահա իր արուեստին նշանաբանը : Այդ սկզբունքին զործադրութիւնն էր իր խաղացուածքը : Իր ձեւերն ու արտասանութիւնը չափազանց ուսած գտնողները չէին խորհեր որ անիկա պարտէր այդ տեսլականացումը տալ գերեւոր որոնք տեսական յղացումներ էին , եւ եթէ իր խաղացուածքը այնչափ ներդաշնակ միացում մըն էր իրականի եւ տեսականի որչափ գրական արուեստն ալ Շէքսպիրին՝ որուն թարգմանն էր : Ու եւ Մաւրիտանացի մը անշուշտ այնպէս չի խօսիր ու շարժիր ինչպէս Ադամեանը , Օթեղլոյին մէջ , բայց արդէն անիկա չի խօսիր ալ այնպէս , ինչպէս Շէքսպիրի խաղին մէջ . Ադամեան Օթեղլոն էր , Շէքսպիրին Օթեղլոն , եւ հոգէր իր մեծութիւնը : Կ'ուզէր միանգամայն որ գրականութիւնն ու գեղարուեստը , ճշմարիտ ըլլալով , ազդող ալ ըլլային , ժողովուրդը մեծցնելու ծառայէին . այդ պատճառով այնչափ մեծապար որչափ անիմաստ կը գտնէր Ֆրանսական քանի մը իրապաշտ վիպասանները , որոնք մասնաւոր ձգտում մը կը ցուցնէին մարդուն մէջ ազդողը , պզտիկը միայն ցուցնելու : Իր նախընտրութիւնը ռուս վիպասաններուն համար էր , որոնք ժողովուրդին կեանքը կը նկարեն՝ զայն բարեւաւելու , ազնուացնելու համար : Ու իրիկուն մը , իր նեղութիւնը յայտնեց որ մեր մէջ ֆրանսական իրապաշտութիւնը սկսած էր տիրել՝ ուրիշ ամէն գրականութիւն մոռցնելով : Եւ դժգոհութիւն յայտնեց ինծի որ այդ միջոցին Մորասանէն , Զոլայէն , Տոտէյն , Մէնտէսէն վիպակներ կը թարգմանէի Առեւելքին մէջ : Ատոնք , կ'ըսէր , մեր ցեղին յարմար հեղինակները չեն , եւ կը յորդորէր որ մեծերը ճանչցնենք ժողովուրդին : Այն միջոցին , կատաղի ֆրանսամոլ մըն էի , ու պաշտպանեցի սիրած հեղինակներս : Այսօր , կը մտածեմ որ իմ մեծ բարեկամս իրաւունք ունէր :

Իր այս գեղեցկադիտութեան զուգահեռական էր իր իմաստասիրութիւնը : Ինք որ արուեստին մէջ կ'ուզէր հոգի մը գտնել , տիեզերքին մէջ ալ կը հաւտար Հոգիի մը զոյութեան . իր մէջ , բնապաշտ գրականութեան խորջումը կը համապատասխանէր նիւթապաշտ իմաստասիրութեան խորջումի մը : Իր խանդավառ մարդու խառնուածքը չէր կրցած ընդունիլ նիւթին անդուծ տիրապետութիւնը , եւ իր մտքին ձգտումը , իր ընթերցումներէն զօրացած , գացած խառնած էր հոգեպաշտ իմաստասիրութեան մէջ : Կը հաւտար հոգիին , կը հաւտար Աստուծոյ , կը հաւտար հոգեւորութեան եւ ոգեհարցութեան (spiritisme) . իր բանաստեղծի երեւակայութիւնը զոհ կ'ըլլար այդ կեանքէ կեանք յաւիտենական ուղեւորութեան գաղափարով . տեսակ մը ջղային զրգուման

վայրկեաններու մէջ, ոգիները կը կանչէր, որոնք կուգային, իր ըսելուն նայելով, իրեն հետ կը խօսէին, զինքը կը ներշնչէին, իր հարցումներուն կը պատասխանէին. անոնցմէ իմացեր էր թէ ինքը արդէն իր նախկին կեանքերուն մէջ ճուղէրէ Պէռառոս եւ Որփէսս Կամարական կոչուած էր, եւ հաւատք ունէր որ մահէն յետոյ ուրիշ մարդակ մը պիտի երթար բնակելու:

Իր երեւակայութեան չափ, իր հոգին, իր ազնիւ հոգին էր որ զինքը կը մղէր, զինքը կը ստիպէր այս իմաստասիրութիւնը ընդգրկելու: Այդ ազնիւ, այդ բարձրօրէն բարի հոգին, զոր իր մտերիմները միայն ճանչցած են, այդ փափուկ, շատ անուշ հոգին, որ ո եւ է գեղեցիկ գաղափարի, ո եւ է գեղեցիկ գործի համար ամբողջ յուզում էր, որուն հիացումները այնչափ մեծ էին որչափ խանդաղատանքները, որուն մէջ իր ճշմարիտ մտերիմները բարեկամներուն ամենէն կաթոգինն ու վեհանձն գտած էին⁽¹⁾, այդ հոգին՝ իր բնական մղումովը մօտեցած էր այն իմաստասիրութեան որ տիեզերքը բարի կը ցուցնէր իրեն: Իրեն անհնար կը թուէր համոզուիլ որ նիւթը ամէն բան է, թէ մահէն յետոյ մարդուն ուրոյն գոյութիւնը կը չքանայ. չէր կրնար ընդունիլ որ այն անարդարութիւնները որով շինուած է մարդկային կեանքը, փոխարինութիւն մը չունենան գտնելու լաւագոյն կեանքի մը մէջ. ինք կ'ուզէր որ տիեզերքը չէ թէ կոյր ուժ մը, այլ գիտակից իմացականութիւն մը ըլլար, չէ թէ յաւիտենապէս լարուած անհուն մեքենայ մը, այլ նպատակի մը ձգտող անսահման հոգի մը: Իր բարեկամ Ս. Մամիկոնեանին քոջ մահուան առիթով գրած նամակին մէջ (զոր կը հրատարակենք այս թիւով), իր ամբողջ զգացման վրայ շինուած փիլիսոփայութիւնը կ'երեւայ՝ առատ ու յուզուած պերճախօսութեամբ մը պարզութեամբ: Այդ իմաստասիրութեան կը հրաւիրէր իր բարեկամները, եւ օր մը զգացինք որ ցաւ կ'իմանաւ տեսնելով իր սիրած բարեկամներէն մէկ քանին որ նիւթապաշտութեան ձգտումներ ունէին: — Խեղճ մեծ մարդը . . . իր իմաստասիրութիւնը իրեն օգտակար եղաւ իր վերջին դառն օրերուն:

Ա՛խ, այդ վերջը . . . : Օր մը յանկարծ լսեցինք որ կոկորդի հիւանդութենէ մը բռնուած էր: Ուրիշէ Լկոսաշի երկրորդ ներկայացումին ետքն էր, երբ ծանուցուած էր արդէն որ Իզմիր պիտի երթար քանի մը ներկայացում տալու: Չայնը այնպէս մարած էր որ անկարելի էր իրեն խաղալ, իր խաղերը մանաւանդ ուր պէտք է որոտալ: Ամէն դեղ, ամէն խնամք օգուտ չէին ըրած. պայմանագրած էր սակայն Իզ-

(1) Առ Ս. Մամիկոնեան գրած նամակները, որոնք Վրոյրի ձեռքով վերջեւս հրատարակուեցան, սրբաշարժ են իրենց բարեկամական գութգութան խառնակ շեշտովը:

միր ներկայացնել, եւ յուսահատութիւն եկաւ վրան զինքը անկարող գտնելով խոստումը գործադրելու. քանի մը բարեկամներու ըսեր էր որ պիտի երթայ, ներկայացման իրիկունը ոգելից ըմպելիքներով պիտի ջանայ ձայնը բանալ, ու հիւանդ հիւանդ պիտի խաղայ, որոշած՝ միջնարարի մը ինքզինքը սպաննելու եթէ յանկարծ ձայնը կէսին մարէր։ Ոգելից ըմպելիքները իրենց դերը խաղացեր էին, ու ձայնը այդ գիշերն ալ ասլերէր էր։ Իզմիրէն յոգնած եկաւ, աւելի հիւանդ։ Այդ ծայրայեղ ճիգը սաստկացուցած էր կոկորդին ցաւը։ Այն ատեն, սկսաւ այն դարհուրելի տռամը արուեստագէտին որ իր արտայայտութեան դործիքին օրէ օր փճանալը կը զգայ։ Սիլվոսի ցերեկոյթին, ուր Համլէթէն տեսարան մը պիտի արտասանէր, սրտերնիս ճմուռեցաւ երբ տեսանք զինքը որ, դէմքը մթնած, բեմը ելաւ ու խղճուած, բզբտուած ձայնով մը ներում խնդրեց իր խոստումը կատարելու անկարող ըլլալուն։ Կանոնաւոր դարմանումով ու հանգիստով, ատեն մը ձայնը բացուեցաւ, ու վերջին անգամ ըլլալով լսեցինք այդ պաշտուած մոնչիւնը՝ Սէր առանց հաւատարմանի ու Թէրեզային մէջ։ Իր դերասանական կեանքի կտակն էին ատոնք։ Իր ձայնը, իր սիրական ձայնը, վիրաւորուած նժոյգի վերջին ոգեվար ճիգով մը, վերջին յաղթանակ մըն ալ տուեր էր իր տիրոջը, եւ յետոյ՝ վերջնապէս մեռեր էր։ Պէօյիւքտէրէ, իր տունը քաշուեցաւ այն ատեն, եւ այդ տենդոտ, այդ լուսաւոր, այդ մշտաշարժ կեանքի մարդը ընկղմեցաւ չուքի ու անշարժութեան լռիկ կեանքի մը մէջ՝ որ օրէ օր կը հատնէր։ Ինքը չէր յուսահատած. կը կարծէր որ այդ նուազումը ժամանակաւոր էր եւ թէ, ինչպէս եղած էր արդէն, ձայնը նորէն պիտի բացուէր. երբեմն, բարեկամներու տուն մը գտնուած ատեն, ճաշէն յետոյ, երբ քիչ մը կոկորդը հանգիստ զգար, յիմար ճիւղ մը կը դնէր ու կտոր մը կը ջանար արտասանել. յաջողութիւնը տղու ուրախութիւն մը կուտար իրեն, «Տեսէ՛ք, կ'ըսէր, ձայնս չեմ կորուսած. կեցէ՛ք, կեցէ՛ք, մէկ ամիսէն, կը տեսնէ՛ք. բեմ կ'ելլեմ նորէն»։ Մէկէ՛ աւելի ամիսներ անցան, ու բեմ չեկաւ։

Օր մը Պէօյիւքտէրէ, իրեն այցելութեան գացի։ Տխուր վիճակի մէջ գտայ զինքը, ու ինքն ալ շատ տխրած էր։ Այդ հերոսի չարժումներով մարդէն՝ հիւժած հիւանդ մը մնացեր էր՝ որ սանդուղէն չտալով վեր ելած ըլլալուն համար հինգ վայրկեան հեւաց, որ յամր ու թուլցած չարժումներ ունէր հիմա, եւ որ փախապաշտ իր խօսքը։ Չայնին երկարատեւ նուազումը սկսեր էր զինքը խռովել, եւ այդ ճղնաւորի կեանքը՝ որուն դատաւարարուած էր հիմա՝ կը սպաննէր զինքը։ Դառնութեամբ գանգատեցաւ այն անտարբերութենէն որով Պոլսեցիները զինքը այդ տագնապալից կացութեան մէջ կը քէլին։ Դրամը հատած էր։ Մեր հարուստներէն մէկը մոռէն անցուցած չէր օգնել իրեն։ Այցելութեան

անգամ գացող չկար : Իր ամբողջ աշխարհը քանի մը մտերիմներ ու քանի մը աղքատներ էին : Լքումը , դրամական անձկությունը եւ մանաւանդ կեանքի պակասը , մեղությունը կը խեղդէին զինքը : «Մարդ չունիմ , կ'ըսէր , որ խօսակցիմ , գեղարուեստի , գրականութեան վրայ դադար փար փոխանակեմ .» ու յուսահատ շարժումով մը , «խեղդւում եմ կ'աւելցնէր , իբրոքնսրիս գալիս է վրաս» : Բանով մը զբաղելու համար , նկարչութեան տուեր էր ինքզինքը , Օֆէշիս մը գծելու վրայ էր : Նկարչութենէ յոգնած ատենը բանաստեղծութիւն կը գրէր : Յոյսը չէր կտրած ապագայէն , հաւատք ունէր որ բուժումը պիտի չուշանայ . նոյն իսկ Քոքէի մէկ նոր արտասանելի քերթուածը , L'homme-affiche, ցոյց տուաւ ինծի , «չառ գեղեցիկ է , ըսաւ . մտադիր եմ ասիկա արտասանել , La grève des forgeronsին չափ յաջողութիւն կրնամ գտնել ասով» : Կը կարդար , շատ կը կարդար , մանաւանդ հոգեպաշտ իմաստասիրութեան գրքեր , որոնք հիմակ ամեն ատենէ աւելի սիրելի դարձեր էին իրեն : Նոյն իսկ , իր կեանքին աղքեցութեանը տակ , անզգալաբար այդ հոգեպաշտութիւնը պարզ կրօնքի փոխուած էր : Իմաստասէր հաւատացողը ճշմարիտ քրիստոնեայի մը ձեւերը կ'առնէր : Իր անստուգութեան , իր անձկութեան մէջ , հաւատքը միակ ապաւնը դարձած էր , եւ զայն հետզհետէ աւելի որոշ , աւելի հաստատ , աւելի ուժով կը զգար : «Աստուած բարի է , կ'ըսէր , պիտի բժշկէ զիս» :

Մեծ աւերակ մը տեսնողի արտի սեղմումովը մեկնեցայ այդ օրը իր քովէն : Լմեցած էր : Չեմ գիտեր յուզմունք մը որ այդ յուզմունքին պէս զիս տրորած ըլլայ : Իր ըստ օրերուն իսկ , լսէր էի իր տրտմութեամբ խորհիլը թէ իր տաղանդէն ոչինչ պիտի մնայ՝ երբ մեռնի , լսեր էի այն աղիքներէ ելած շեշտը որով Քիկին մէջ այդ մտածումը արտայայտող հատուածը կ'արտասանէր եւ կարդացեր էի իր Դերասանը , ուր երգած է վաղանցուկ նկարագիրն իր արուեստին որ օգին մէջ գծագրութիւն մըն է՝ շինուած ատենն իսկ ջնջուած , եւ որ արուեստագէտին հետ միայն կ'ապրի : Եւ ահա , մեծ դերասաններու պատմութեան մէջ անլուր դժբաղտութեամբ մը , արուեստը արուեստագէտին առաջ կը մեռնէր՝ Ագամեանին մէջ : Իր տաղանդին կենդանի գերեզմանն էր հիմա : Ու ինքը անօրինակ լեզին ճաշակեց , կենդանայն տեսնելու որ զինքը կը մոռնային , որ ա՛լ գոյութիւն չունէր ինքը : — Այս բարոյական ոգեվարին դիմադրել կարենալու համար , մեծ հաւատք մը պէտք էր : Եւ հիմա կ'ըմբռնեմ թէ ինչու խենդի պէս Աստուծոյ բարութեան գաղափարին փաթթուած էր այդ օրերուն : Այդ գաղափարը զինքը փրկեց , ապահովապէս , անձնատպան ըլլալէ :

Այդ միջոցին է որ գէպք մը առիթ եղաւ . Ագամեանին իր հոգին ամբողջ՝ իր անայլայլ ազնուութեամբը եւ իր արդի ցաւագին կացու-

Թեամբը երեւան հանելու: Արեւելին մէջ սկսեր էի հրատարակե
Չորհոսանոյ մը օրագիրը տխուրսով յօդուածներու շարք մը Ֆանքազիօ
ստանունով: Բացարձակ յոռետեսութեամբ միջնցած էջեր էին, որոնք
կը ծնէին ամէն հաւատքէ մերկ հոգիէ մը: Իրիկուն մը Արեւելին մէջ
տեսայ ընդարձակ բանաստեղծութիւն մը, Առ Ֆանքազիօ տխուրսով,
եւ Աղամեան ստորագրութեամբ: Յուզուած տողերու մէջ, ուր մեծ
եղբոր գորովագին յանդիմանութիւն մը կ'անցնէր, բանաստեղծը կը մե-
ղադրէր ինծի իմ յանդգնութիւնս ու ասկերախտութիւնս Աստուծոյ դէմ
եւ կը պատմէր թէ ինչպէս ինքը իր զարհուրելի ցաւերուն մէջ
խակ, չէր դադրեր Աստուած բարի գտնելէ եւ անկից իր երջանկութիւնը
յուսալէ: Ամբողջ ազնիւ մարդը զոր կը ճանչնայի արդէն՝ ամենէն լու-
սաւոր կերպով երեւցաւ ինծի հոյ: Իմ բարեկամս կը մեղքնար, կը
ցաւէր միջութեանս համար, եւ զիս փրկելէ կ'ուզէր: Ըսին որ այդ ըն-
դարձակ բանաստեղծութիւնը, ուր ահագին վատնում մը կայ յուզման,
գրած էր շատ հիւանդ վիճակի մէջ, անկողնին վրայ նստած, տուն տա-
լով բարեկամի մը որ զրեր էր, քանի քանի անգամ ընդմիջուելով տկա-
րութենէն որ վրան մարելիք կը բերէր կամ հազէն որ արդէն սկսէր էր
կոկորդը պատուել: Այդ մեծ ճիգը յանձն առեր էր օգտակար ըլլալու
հաւար խոնարհ քարեկամի մը գոր սիրել հաճեր եր: Այդ բանաստեղ-
ծութեան մէջ էր որ իր մահն ու յուզարկաւորութիւնը կը նկարագրէր՝
արիւնստ իրապաշտութեամբ տողերու մէջ: Այդ տողերը, դպրոցը,
քանի մը տղաք մէկտեղ կարդացինք, ու լացինք:

Գպրոցականի իմաստակութեամբ մը, եւայ պատասխան մը զրեցի
իրեն ուր իր առաջարկած Աստուծոյն հաւատալ չկարենալս խոստո-
վաներ ու փաստաբաններ էի, այն փաստերը յիշեր էի զոր Հիւսիօ կը
շարէ իր մէկ ծանօթ ոտանաւորին մէջ, բայց ես նոյն իսկ չէի
ընդուներ այն վերացական էակը որուն հաւատքը կ'երգէ Հիւսիօ
նոյն ոտանաւորին մէջ: Ասիկա ըրի, որովհետեւ չկրցայ հաւանիլ ստե-
լու իմ բարեկամիս: Գիտէի որ քոհ պիտի ըլլար զիս անկեղծ տեսնելով:
Իրաւ ալ, անկեղծութենէս քոհ էր եղեր, բայց նամակս զինքը շատ
տխրեցուցեր էր: Շարաթ մը յետոյ, Ռուսական հիւանդանոցէն, ուր
փախադրուեր էր, զիրք մը եւ նամակ մը ընդունեցայ: Աղամեանէն էին
երկուքն ալ.

Ահաւասիկ նամակը.

6 Ապրիլ 91

Երեւ, Ռ. Դ. Հիւանդանոց

Ազնիւի իմ Զօպանեան,

Այս նշանաւոր հեղինակը, որ բազմահմուտ եւ ուսեալ անձանց

միջոցաւ ճանչցայ, ու կարգացի, կարծեմ անդարմանելի հարուածը տուած է նիւթասպաշտութեան, շատ լուրջ եւ տրամաբան ուշիմ փաստերով: Եւ մի հոգեկան նոր աշխարհք կը բանայ մարդուս առաջ: Ինձ համար քիչ կարելի է, մինչեւ անգամ դժուար, դտնել այսպիսի մի երկ: Երկու օրինակ բերել տըւի Փարիզից, մինն ինձ, այլ միւսը քեզ համար: Գուցէ տարիներով չի տեսնենք միմեանց, այդ միջոցին կարդա՛ այս հեղինակը լուրջ ուշադրութեամբ, լաւ թափանցէ իր գաղափարները, թերեւս նախատաւոր լինին քեզ փարատելիութիւնները, որք աւելի անձնական դառնութեանց արդիւնք են, քան թէ ուշիմ խորհրդածութեան եւ ուսմանց:

Փորձառութիւն կենաց, անհրաժեշտ է նայնպէս: Ոչ, եղբայր, քո արձակած վճիռները, համեմատ չեն տարիքիդ եւ ուսմանդ. չէ՞ մի որ նախ շատ պէտք է կարդալ եւ խորհիլ. եւ անշուշտ կան մարդիկ որ մեզանից շատ աւելին խորհած են, եւ գիտեն . . . :

Ընդունէ, ազնիւդ իմ, այս զիրքը, իբրեւ սկստասնան նամակիդ, սիրալիր ողջոյններուս հետ:

Պ. Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ

Գիրքը տնտղասուած էր Մարդը քննութեան առջեւ, եւ գործն էր գերմանացի հագեալաշտ իմաստասէրի մը, Հէօֆէրի:

«Գուցէ տարիներով չի տեսնենք միմեանց . . . »: Ամբողջ նամակին մէջ այդ տողը տեսայ միայն: Այդ տողը սիրտս մտաւ: Ինքը, խեղճը, միշտ յուսով որ պիտի բուժուէր ու միշտ մտադիր՝ Եւրոպա իր արուեստագէտի ստոյտն ընելու, իր ուղեւորութեանը կը խորհէր, այդ տողը գրած ատեն: Բայց ես արդէն գիտէի որ հիւծախտը իր մէջ տարածուեր էր եւ զինքը քիչ ատենէն պիտի առնէր տանէր մենէ: Այդ տողին մէջ իր հրաժեշտի բարեւը դտայ:

Ելայ հիւանդանոցը գացի զինքը տեսնելու: Յանցաւորի ամչկոտութիւն մը ունէի սենեակէն ներս մտած ատենս: Թիկնաթուռի մը մէջ թաղուեր էր, երկայն սենեկազգեստով, թեւերը երկու կողմէն կախ, երեսը պատին: Զիս տեսնելուն, ցատքեց, ու ժպտելով թեւերը բացաւ ինձի: Անառակ որդին ընդունող հօր ձեւ մը ունէր: Պատուհանին մօտ տարաւ թիկնաթուռը, նստաւ հան, զիս գիմացը նստեցուց, լոյսին, որպէս զի լաւ դիտէ զիս, ու երկայն, նշանակաւոր նայուածք մը յառեց վրաս, յանդիմանութեամբ, ներողութեամբ ու սիրով շինուած: Ես սոսի խօսեցայ, ըսի որ իր նամակը վրաս ազդեր էր, թէ այդ զիրքը (զոր գեւ չէի բացած անգամ) զիս պիտի ուղղէր ապահովագէտ, եւ ներողութիւն խնդրեցի իրմէ: Ուրախութենէն կը դտար: Աստուծոյ վրայ սկսաւ խօսիլ: Դէմքը կը դիտէի: Մազերը, որոնց մէջ ձերմակները շատ-

ցած էին, միշտ իրենց աղւոր ոլորներովը կը պաշարէին իր անհուն ճակատը. բայց գոյնը շատ դեղնած էր. երեսները ներս էին քաշուած, աչքերուն տակ մանիշակ ծիր մը կար արդէն. ու տոբոյն յոգնութիւն մը ամբողջ դէմքին վրայ: Զայնը բոլորովին մարեր էր, հեւք մըն էր միայն բերնէն ելածը. բայց նայուածքները, որոնք միշտ կը վառէին, որոնք աւելի խօսուն դարձեր էին հիմա, ու զիմագծերուն չարժուածները կը լրացնէին իր խօսքը: Հրաշալի դարնան իրիկուն մը կար դուրսը, ու չափազանց պայծառ լոյսը որ սենեակը կ'ողողէր. վճիտ միջնորոտ մը կը շինէր այդ մարած էութեան շուրջը, հեգնոտ բան մը ունէր: Աստուծոյ վրայ իր յոյսը կը բացատրէր ինծի, անոր վրայ իր հաւատքը կը պատմէր: Ան պիտի բժշկէր զինքը: Ու դեռ իր Եւրոպայի պտոյտին վրայ կը խօսէր: Կը յուսար տարիէ մը զտնել իր ճայնը եւ բեմ ելլել: «Միայն թէ, կ'ըսէր, պէտք է այս ամառ Իտալիա երթամ եւ ձմեռն ալ Մատէրա կղզին անցընեմ: Ապահով եմ որ դալ տարի բուժուած կը լինիմ»:

Երբեք այնպէս չէի զգացեր կատաղութիւնը բնութեան այն անբարոյական օրէնքին դէմ՝ որ մահն է, որչափ այդ վայրկեանին ուր կը տեսնէի դէմս ամբողջ մեծութիւն մը, ամբողջ աշխարհ մը, որ կը փլէշէր, որ վաղը մոխիր պիտի ըլլար: Ես գիտէի՝ որ ինքը պիտի մեռնէր, եւ իր հաւատքը սիրտս կը ճմլէր: Խաբուած մարդու մը գիմացը զտնուելու տպաւորութիւնը ունէի, եւ փափաք կը զգայի «Հերիք, պուռալու իրեն, սիրտդ ցնորքի մը տաս. պիտի մեռնիս դուն»: Բայց բերանս դամուած էր. արդէն ոճիր դործած պիտի ըլլայի իր երազը աւրելով: Եւ տեսայ որ այդպէս, իր հաւատքին մէջ ուրախ, ոչ միայն երջանիկ էր ինքը, այլ մեծ ալ: Այո՛, ինքը իր տառապողին պատրանքին մէջ մեծ էր, աւելի մեծ քան բնութիւնը որ զինքը կը տառապեցնէր ու կը խաբէր:

Ինքը միշտ, անհատնում պէտք մը կը զգար խօսելու, միշտ խօսելու, աւելի բարձր, աւելի ուժով ըսելու ինչ որ կը զգար. եւ չէր կրնար: Պահ մը, ալ ուժասպառ զգաց ինքզինքը, ու դեմի դեղին կըտրած՝ թիկնաթուփին վրայ ինկաւ: Ուզեցի մեկնիլ ու հանգիստ թողուլ զինքը. բռնեց թեւէս, խնդրեց որ խօսիմ, ինքը թուղթ մը առաւ ու անոր վրայ կը գրէր իր պատասխանները: Զարչարանք մըն էր:

Վայրկեան մը միայն, երկար լուրթենէ մը յետոյ որու միջոցին զուլում թիկնաթուփին ձգած՝ դուրսը, դաշտերուն կանանչին վրայ՝ դարնան լոյսին հեշտաւէտ երջանկութիւնը կը դիտէր, դառնութեան լքում մը ունեցաւ: «Ուժ չունիմ, հծծեց, թիկնաթուփս անկողինս անգամ դժուար կ'երթամ»: Ու դարունին բերած տիեզերական երիտասարդացումին զիմացը, իր ուժերուն նուաղումը կը արտմեցնէր զինքը: Յան-

կարծ, դորովի պէտք ունեցող տկար էակի յուզմամբ մը, իր Թիֆլիսի երկու մտերմագոյն բարեկամները, Ստեփան Մամիկոնեանն ու Բաշին-ջաղեանը յիշեց: «Յաւ մըն է ինծի, կ'ըսէր. որ անոնք հիմա քովս չեն: Անոնք տեսնելով կեանք պիտի դար ինծի»: «Օ՛հ, բարեկամս, կ'աւելցընէր, չէք գիտեր ինչ ազնիւ անձեր են անոնք. Աստուած ձեզի այնպէս մտերիմներ տայ:» Ու զրպանէն նամակ մը հանեց, Մամիկոնեանէն, ինծի ցուցուց, ու յետոյ սրտին վրայ սեղմեց, «Գիտեա՛ք ինծի ինչքեր դրած է, զիտեաք ինչպէս սիրում է ինձ . . . :» Եւ արցունք մը կախուրեցաւ աչքէն, Յետոյ երկնցաւ սեղանին վրայէն թուղթ մը առաւ եւ ինծի տուաւ, «Ահա, ըսաւ, ինչ որ զրեցի այդ բարեկամիս համար . . . տխուր բանաստեղծութիւն մըն էր, գարունին բերած թաղծութեամբը եւ հեռաւոր բարեկամի մը յուշին մեկամագձութեամբը լեցուն:

Թէ մօսս լինէի. իմ հոգոյ հասար, — Պիտի խնդրէի քեզանց խոնարհ — Պասու-հանին մեծ Բեկ զիմ բազկարու, — Որ Բեկ հետ հկասեմ զարուհն ծաղկալաւ:

Ռուսական մատուռին զանգակը զարկաւ: Մեռաղին հնչինը նեղացուց հիւանդը: «Օ՛հ, ըսաւ, ասոնք նիւթական բաներ են. կրօնքը մարդուն հոգիին մէջն է»: Ու կուրծքը կը ցուցընէր, որ յուզմունքով ուռած, կ'ելեւէջէր: «Աստուած, միմեջեց, երբեք անկիա աւելի որոշ չեմ տեսներ որչափ երբ սա ազուր երկնքին նայիմ»: Ու կապոյտ աշուրները, տարապայման կերպով լայնցած ու վառ, երկնքին մեծ կապոյտին մէջ կը սուղուէին: Ու իր այդ նայուածքը գիտելով, ինծի լնաւ կան երեւցաւ, — եւ ակտիւնք զգացի պահ մը ատոր հաւտալով, — թէ իր հոգին օր մը այդպիսի նայուածքի մը մէջ պիտի ցնդէր՝ այդ կապոյտին մէջ պիտի երթար, ու հոն պիտի ապրէր, պիտի ապրէր:

Երկրորդ այցելութեանս, աւելի տկար գտայ զինքը: Շատ տխուր էր մանաւանդ: Անտարբերութեամբ մը՝ որ Պոլսոյ Հայերուն ամօթը պիտի մնայ, մարդ չկար գացող զինքը տեսնելու: Իր քանի մը բարեկամները միայն հաւատարիմ մնացեր էին իրեն: Տխրութիւն յայտնեց մանաւանդ որ ալ չէր կրնար գրել. հիւանդանոց մօտէնէն ի վեր, մեծագոյն զբաղումը բանաստեղծութիւն գրելը եղած էր, եւ հոն է որ իր ամենէն սրտաշարժ տաղերը գրած է: Հիմակ, ատոր ալ անկարող էր: «Գեղեցիկ գաղափարներ կուգան միտքս, ըսաւ, բայց ուժ չունիմ որ գրեմ, միտքս կը մթննայ երբ ճիւղ ընեմ գրելու:»

Երրորդ այցելութեանս, անկողինն էր: Գլուխը դարցուց, տխուր ժպիտ մը ուրուադրեց, ձեռքը կոկորդին տարաւ, ու վնաս շարժում մը ըրաւ օդին մէջ: Վերջն էր:

Երեք օր յետոյ, մահը խնացայ:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԱՌ Ս. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

30 Օգոստ. 1889 Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր իմ եւ բարեկամ Ս.

Գիտեմ որ չես կտակածիր թէ որքան քու ողբը եւ արցունքդ արձագանք են դառն իմ սրտիս մէջ եւ թէ որքան դառնացած եմ քո դառնութեամբ եւ վշտացած քո աղէտքով։ Այսպիսի պարագաներում իբրեւ սոսկական մարդ եւ կամ օտար, չենք կարող միմեանց ոչ մի մխիթարական խօսք ասել, այդ ճշմարիտ է. իբրեւ մարդ ես էլ ոչինչ չէի ասել քեզ, եթէ մանաւանդ օտար լինէի սրտիդ. խորին վշտիդ առաջ միայն կը խոնարհեցնէի զլուսա։ Բայց եթէ քո բարեկամը ու եղբայրդ եմ եւ եթէ դու կը շնորհես ինձ այս տխուրոսները, այն ատեն կը յիշեմ որ քրիստոնէայ եմ միանդամայն եւ փրկիսօրայաբար մի ազնարկ նետելով քեզ եւ քո վշտաց՝ չեմ կարող մի քանի խօսք չ'ասել իմ եղբօր, իմ լաւագոյն բարեկամիս Սանդրօին՝ որոյ արցունքն ու ժպիտը իմն էլ են իրովին։

Գիտեմ նոյնպէս որ իմ Սանդրօն ունի քիչ շատ վստահութիւն իմ տկար խեղճին եւ հմտութեան. եթէ անշուշտ հաւատում է որ կը պաշտեմ զՍատուած, համոզուած լինելով որ աղբիւրն է սիրոյ, արդարութեան, բարւոյ եւ ներդաշնակ ճշմարտութեան եւ օրինաց, այն ատեն անհրաժեշտ կ'ընդունի եւ կ'ըմբռնէ իմ ասելիք ճշմարտութիւնները, եւ եթէ լաւ ըմբռնէ նրանց՝ անտարադիս պէտք է մխիթարուի։

Ահա իմ ասելիքներս։

Քո քոյրը, մասամբ իմն էլ է՝ մեռած չէ, որովհետեւ հոգին կենդանի է, պահպանելով իր ինքնաճանաչութիւնը աւելի որոշ կերպիւ քան թէ մարմնոյ մէջ եղած ատեն։

Մարմնոյն ապականութիւնն է որ կը վերակենդանացնէ հոգին։ Գերեզմանը ճշմարիտ կեանքի օրօրանն է. մարմնական մահը հոգեկան ծնունդ է։

Այս բաները քեզ բացատրողը մի կարծիր որ արթիւթ, եռանդուն բարեկամը է. մի՛ ենթադրիր որ միայն քեզ մխիթարելու փափաքիս վրայ եմ հիմնուում, ոչ։ Ես, գիտցիր որ տարիներից ի վեր խորհում, կարդում եւ մշակում եմ այս սուրբ եւ բարձր գիտութիւնը՝ ուսումնասիրելով Եւրոպայի հին եւ նոր փրկիսօրիւնները, լաւ քննելով եւ ըմբռնե-

լով Քրիստոսի երկնանուէր վարդապետութիւնը եւ մանաւանդ այս վերջի ժամանակներում spiritismei (հոգեւստութեան) լուրջ նիստերի ներկայ գտնուելով, անձամբ փորձեր անելով, շատերի նման ես էլ արտասուակից աչքերով եւ երախտագէտ սրտով համոզուեցայ եւ ընդունեցայ այն անհերքելի աստուածային ճշմարտութիւնները՝ որք փոքր առ փոքր տարածուելով պիտի զարգացնեն մարդկութիւնը՝ նրան առ Աստուած բարձրացնելով:

Տարաբաղդաբար իմ ազնիւ Սանդրոն ծնած եւ մեծացած է այնպիսի մի երկրի մէջ, ուր միայն նիւթն է ուսմանց եւ պաշտամանց առարկայ, եւ ուր հոգեկան աստուածային բարձր փիլիսոփայութեան վրայ գրեթէ դադարաւ անգամ չունին, եւ որ զարմանալին է՝ չեն էլ ուշիւրմ ունենալ: Ամենից աւելի գիտուն կարծուածները, որոնք իրենց ուսումը աւարտել են (ուսումը երբէք չաւարտիր) Գերմանիայի մէջ ընդհանրապէս, միջանի գերմանացի փիլիսոփաների գործերն են կարդացել, որոնք իրանց ծուռ վարդապետութեամբ եւ անձնապատշաճ խելքի հպարտութեամբը ցամաքեցրել են մարդուս հոգին եւ իրանց գրքերով մի պատ են հիւսել ու բարձրացրել մարդկանց աչքին որ չի կարողանան տեսնել զԱստուած . . . Ախոս, հազար ավոտս, ո՛րքան մեծ է նոցա պատասխանատուութիւնը առ Աստուած: Սակայն Աստուած իր անսահման բարութեամբը կը տեսնէ մարդուն տառապանքը եւ դարման կը տայ նորան՝ լուսաւորելով մարդկանց մոքերը, որ ո՛չ միայն նիւթական այլ հոգեկան տեսակէտով քննեն ու ուսումնասիրեն բնութիւնը:

Մարդուս հոգւոյն անմահութիւնը, եւ ամենաբարի, ամենակարող եւ ամենաարդար մի Աստուծոյ գոյութիւնը հաստատ ապացուցանելու համար, թողնենք, փոյթ չէ, այն ամենամեծ եւ անուրանալի փաստերը որ տրուած են մարդկութեան՝ աշխարհիս ստեղծմանէ ի վեր: Թողնենք եթէ կողէք՝ կուսապաշտութեան մոլեռանդ խաւարին մէջ Անմահին Աստուծոյ եւ հոգւոյ անմահութեան յանկարծ հաւատարմով քարոզող Սուրատն ու Պղատոնը: Թողնենք նաեւ ժամանակ առ ժամանակ յայտնուած ոգիների տուած յայտնութիւնները, Պրահմանների, Պուտտայների, եւ հնդկաց Ծաքիրների աստուածապաշտ վարդապետութիւնը, չնայելով որ նոցա գիտութիւնը անհամեմատ բարձր է հիմակուան մեր նիւթապաշտների գիտութիւնից. վերջապէս թողնենք այս բոլորը եւ գանք միմիայն մեր հոգւոյ բնազդմանն ու մտքի տրամաբանօրէն լուրջ դատողութեանը եւ այսպէս ասենք.

Ամեն հոգեբան եւ նիւթաբան (Spiritualistes, Matérialistes) փիլիսոփաներ միահամուռ եւ միաձայն կը խոստովանեն թէ բնութեան մէջ ամեն ինչ ենթակայ է՝ անփոփոխելի, անխուսափելի, արդար եւ ներդաշնակ (harmonieux) մի օրէնքի. այն օրէնքը՝ որ բանական է, միան-

գամայն կառավարում է ամեն բան։ Մի չնչին խոտի, մի թիթռան, մի կաթիլ ջրոյ գոյութիւնն անգամ ենթակայ են մի նպատակի եւ ներգաշնակութեան, որ ինչպէս կը տեսնենք իմաստուն է եւ նախախնամ։ Ուրեմն այն Աստուածը, տեսնք բնութիւնը, որ զիտցեր է մի նպատակ եւ կարգ եւ ներգաշնակութիւն դնել ամենայեւորին արարածոյ գոյութեանը, ինչպէս կարող էր աննպատակ եւ առանց պատճառի, աններգաշնակ վիճակի մէջ դնել մարդուս գոյութիւնը, մինչ իսկ նորա վիշտն եւ ուրախութիւնը՝ որ իւր ստեղծածներէ մէջ առաջինն է համարում անշուշտ։

Միթէ մենք էլ, մարդիկս, հաւատարապէս Աստուծոյ որդիքը չենք միթէ ամենքս էլ միեւնոյն (եթէ ոչ հոգեկան) դոնէ նիւթական պիտոյքներով չենք ծնւում։ Ուրեմն ինչքից է, որ մէկս զրկւում ենք դոցա վայելքից՝ այլ միւսը ոչ։ Ի՞նչն է պատճառը որ մինը ծնւում է գեղեցիկ՝ միւսը տգեղ, մինն աւագակ՝ միւսը բարեգործ, մէկ ուրիշը մարդասպան եւ մինն էլ առաքինի, ոմանք հարուստ՝ ոմանք աղքատ, շատերն հիւանդ, կոյր, կաղ ի ծնէ եւ բազումք՝ կոյտաւ, աւողջ եւ ուժեղ . . . :

Նիւթապաշտք անշուշտ կուրօրէն պիտի տեսն թէ այդ բոլորը կրթութեան, զարգացման եւ չրջանի արդիւնքն են, եւ մինչեւ անգամ յանդգնում են տեսել դիպուածի։ Շատ լաւ, դիցուք թէ այնպէս լինի, ուրեմն ի՞նչ է պատճառը որ մինը ծնի լաւ չրջանի մէջ, լաւ զարգանայ, լաւ ասլի, հանգիստ էլ մեռնի։ Եւ դէնք զտնւոյ ընկերը որ հաւասար եղբայրն է նորա Աստուծոյ առաջ՝ ծնի վատ չրջանի, վատ օրինակաց մէջ, վատ ապրի եւ վատթար մեռնի։ Սա էլ պէտք է ի նկատի ունենալ, որ մարդիկ մեծաւ մասամբ ծնւում են դէմքի գծերի, կամ գանկի ելեւէջ ոււոյցների վրայ ունենալով իրանց լաւ կամ վատ յատկութեանց չօշափելի նշանները եւ որոնց մասին այլ եւս չէ սխալւում գիտութիւնը։

Հիմակ բացատրեն թող ինձ թէ ի՞նչ է յանցանքը վատ ծնող խեղճին եւ արժանիքը՝ բարի ծնողին։ Ինչո՞ւ առաջինի լինի մարդասպան, խարդախ եւ բթամիտ՝ եւ երկրորդը հանճարեղ, բարի կամ տաղանդաւոր։ Եթէ երկուսն էլ ոչնչից են գալիս՝ կրկին հոգեպէս էլ ոչնչանալու համար, ի՞նչ անարդար բան է այդ եւ ի՞նչ յիմար աններգաշնակութիւն է այս՝ յաւիտենական իմաստուն ներգաշնակութեան մէջ։

Ահա, սիրելիս, այս մարդկութեան անբաղդատելի եւ այլազան վիճակին եւ բարքին աններգաշնակ դրութիւնն է, որ առ երեւոյթս կը տեսնենք եւ որ մեզ կը ստիպէ վնասել նորա արդար եւ ներգաշնակ սպառնաւոր եւ նպատակը՝ բնութեան անյեղլի օրինաց մէջ, որն որ անպատճառ պէտք է լինի եւ որ արդէն յայտնւում է զանազան հին եւ նոր իմաստասէրների հետազօտութեամբ եւ spiritismeի միջոցով ոգիների տուած բացատրութեամբը եւ մանաւանդ բնական եւ լուրջ դատողու-

Թեամբ Թէ՛ «Մարդս մի անգամ չէ որ ծնում է եւ ապրում, այլ մի քանի անգամներ՝ իւր գործոց եւ իւր յառաջադիմութեան ջանքին համեմատ, վիճակը ղէպի բարին փոփոխելով, կեանքից ի կեանս անցնում, զարգանում եւ մաքրւում է հոգւով, որպէս զի մերձանայ այն աղբիւրին որից բղխած է եւ որին հէնց իր առաջին ծննդեանը բնազդմամբ ճանաչում եւ պաշտում է՝ «Աստուած» ազազակելով:

Այո՛, սիրելիս, հոգեփոխութեան վսեմ օրէնքով միայն կարող ենք բացատրել մարդկանց վիճակին հակապատկեր դրութիւնները. մտածելով որ չարը արդէն նոր է սկսել իւր մարդկային առաջին գոյութիւնը անասունից: Թշուառ քաւում է իւր երկրորդ կամ առաջին գոյութեան մի յանցանքը: Խելացին, զօրեղը, ուրիշ մի գոյութեան մէջ, բարւոյն չնորհիւ արժանացել է այդ կրկին շնորհաց, որպէս զի իւր նմանները զարգացնէ: Հարուստը կամ փորձուելու է ենթարկուած, եւ կամ այն ստակը որ ունի իւր մէջ՝ անցեալ գոյութեան մէջ գործած բարութեանը պարգեւն է, որ իբրեւ աւանդ տւել է նորան Աստուած, որպէս զի շարունակ երկրիս վրայ բարին գործել, տառապանք փոփոխելու, արցունքներ սրբելու երջանկութիւնը վայելել է աշխարհի հետզհետէ մարդկային կեանքը, ումանց համար քաւութիւն է, այլոց՝ իւր նմանին օգնութիւն, եւ ումանց՝ զարգացման, փորձանաց եւ կատարեալագործուելու միջոց: Այլ երջանկութիւն՝ շատ քիչ անգամ. գորա համար որ մարդիկը երջանկութիւնը նիւթական հաճոյքների մէջ են փնտռում եւ միշտ զուր է դնում իրանց ջանքը: Հոգեկան ձգտումների եւ վայելքների մէջ կարելի է միայն գտնել ճշմարիտ երջանկութիւնը. եւ որովհետեւ նրան փնտռող եւ գնահատողները շատ սակաւաթիւ են, հէնց գորա համար էլ երջանկութիւնը խաբուսիկ եւ օտար մի բան է մեր աշխարհին վրայ: Թող փորձեն ասածս. իւր ընկերին բարիք անելով, եւ երբ այդ բարիքը անելով զգան իրանց սրտի խորքում մի անբացատրելի սուրբ եւ խաղաղ ուրախութիւն, արդեօք ի՞նչ բացատրութիւն կը տան այն զգացումներին. արդեօք կը յանդգնեն ասել Թէ՛ այդ զգացումը, այդ երջանկութիւնն էլ նիւթից լինի . . .

Զգիտեմ, եղբայր իմ, կարողացո՞յ համառօտ կերպիւ հասկացնել մարդկանց անհաւատար եւ աններդաշնակ վիճակին եւ կացութեան ներդաշնակաւոր եւ արդար նպատակը որոնց իմաստունք հոգեփոխութիւն անունը կը տան, եւ որի համար հարիւրաւոր հատորներ կան գրուած անհրեքելի փաստերով ստուգելու համար Թէ՛ մարդուս հոգին ենթարկւած է բազում անգամներ մարմին հադնելով՝ կենաց պայքարին մէջ զտուելու, փորձուելու, զարգանալու եւ մաքրուելու նիւթական կրքերից: Սա մի տիեզերական անուրանալի սուրբ ճշմարտութիւն է ուր արեւի պէս կը փայլի Ստեղծողին անհասանելի, անսահման, հաւասարակիւ

խմաստութիւնը եւ արդար ու անխուսափելի սուրբ օրէնքը :

Ամենայեօթին մի սողունի, մի անբան կենդանւոյ կենաց մէջ կարգ, նպատակ եւ կանոն դնող Աստուածը, ինչո՞ւ համար բանական մարդուն նկատմամբ անարդար, անհմուտ եւ անողորմ լինէր: Եթէ լաւ տեսնենք եւ մտածենք կը տեսնենք որ մեր շուրջը ամեն ինչ սէր, խմաստութիւն եւ հայրախնամ զթութիւն է, ամեն ժպտին մէջ մի արցունք կայ՝ ժպտին արժէքը դուրս բերելու համար, ամեն ուրախութեան մէջ մի տխրութիւն: Ինչպէս ամեն սեւ գրեր մութ յատակի վրայ կ'որոշուեն, եւ ամեն մութ գրեր՝ սպիտակ կամ լուսաւոր յատակի վրայ, օրը զիշերուան եւ գիշերը օրուան հակադասութիւն է, նոյնպէս հոգին էլ մարմնայն. զի մարմինը գիշերն է հոգւոյն, իւր թղոր երկրային ցած կրքերովն ու ձգտումներովը, եւ այդ գիշերուան խաւարին մէջ, խիղճն ու բանականութիւնը մեզ ջահ են առաջնորդ, սրպէս զի հոգեպէս ճանչնանք զԱստուած, չգտունք նորան մեր աշխարհի վրայ տեսնուած անկարկատ եւ աններդաշնակ դէպքերի վրայ հիմնուելով, ու մեր երկրային վշտերովն ու կրքերովը: Եւ այն ժամանակ պիտի գտնենք ու տեսնենք այն Աստուածը, այն բնութիւնը, որ արդար, խմաստուն եւ բարի է՝ եւ ոչ անխիղճ:

Նորա մեր հոգւոյն պարգեւած բարիքները այնքան մեծ են, բազմաթիւնով այն վշտաց, որ երբեմն կը տայ մեզ մեր բարեկաւութեան, մեր հոգեկան զարգացման համար՝ որ մեզ կը հարկադրէ երախտօք սիրել իրան:

Եթէ երախտադէտ ենք վիրաբուժէն, որ վիրքերնիս մի անգամ կը խարէ մշտապէս բուժելու համար, ուրեմն ինչպէ՞ս չ'օրհնենք այն նախախնամ ձեռքը՝ որ մի անգամ կը հարուածէ յաւիտենապէս բուժելու համար:

Պիտի տեսնանք անշուշտ թէ այս բոլորը կը վերադարձնէ ինձ իմ վաղամեռիկ քոյրը. ես էլ կը պատասխանեմ որ եթէ մարմնայ աչքերով դու չես կարող նորան տեսնել, բայց նա կը տեսնէ զքեզ իւր հոգւոյ աչքերով. միշտ ան քո մօտն է, հաւատա՞ ինձ, եղբայր, վերջապէս չէ՞ հեռացեր քոյրդ քեզանից որ վերադառնայ. միայն թէ աւարտել է իւր երկրային կենաց շրջանը եւ մարմինը տուել է ապականութեան, այլ հոգին, հաւատացած եմ, անմահութեան մէջ քո մօտդ պիտի հսկէ քո վրայ: Այս բոլորը գրում եմ քեզ առաւօտուն անկողնիս մէջ, նամակիդ հաղորդած գուժին ազդեցութեան ներքեւ եւ իմ միակ նպատակս ու ցանկութիւնս է կատարել իմ բարեկամութեան սուրբ պարտականութիւնը, հաղորդելով սիրելութեանդ մի ճամբարտութիւն՝ որի մխիթարութիւնից դեռ շատերը զուրկ են: Եւ քեզ, որ տուել է Աստուած կորովի առողջութիւն եւ սիրող սիրտ, քաջութեան եւ համբերութեան մէջ ա-

ուսքինի հանդիսանալու յատկութիւններով զարդարել է, կը փափագի որ իւր տուած բարոյական ոյժին շնորհիւ, որ քիչերն ունին, իւր կամացը զլիսիկոր անձնատուր լինիս. եւ երբեմն, մեզ նուատներս էլ իւր անսահման բարեացը դործիք կ'ընէ, յիշեցնելու համար քեզ, եւ նոյնպէս ազնիւ մօրդ, իւր արդար եւ նախախնամ օրէնքը, իմացնելով ձեզ միանգամայն, որ մէկիդ քոյրը, որ միւսին աղջիկը եւ մէկ ուրիշին հարսն ու կինն է, նախ եւ առաջ իւր սեփականութիւնն է, իւր աղջիկը իւր հարսն է լուծն, եւ որին դուք ժամանակաւոր աւանդապահն էիք երկրիս վրայ, եւ առաւ երբոր կամեցաւ: Խոնարհեցօ՛ւր ուրեմն, եղբայր իմ, ազնիւ զրուիդ՝ այս արդար եւ անսրանալի ճշմարտութեանց առաջ, թող աստուածատուր համբերութիւնը յաղթէ՝ վշտիդ, եւ համոզուէ՝ որ քոյրդ երջանիկ է այժմ իւր հոգեկան վիճակին մէջ. զու որ կենդանի մարմնական վիճակին մէջ նորան երջանկացն'լ ուղեցիր, եւ աշխատեցար, եւ յաջողեցար, բայց ասի քեզ արդէն որ երջանկութիւնը չէ յայտն աշխարհի, ուստի ինչպէ՞ս կարող ես ցաւ եւ վիշտ զգալ քրոջդ նիւթական մահիցը, երբ որ լաւ համոզուիս թէ՛ Աստուած առաւ նորան, որպէս զի կատարեալ կերպիւ երջանիկ անէ, քո ուզածը, քո փափագածը Աստուած ինքն ուղեց շարունակել կատարեալ կերպիւ: Այսպէս պէտք է հաւատալ, իմ պատուական Սանդրոս: Ծշմարիտ է որ մարդ ենք վերջապէս եւ պէտք է ցաւինք մի սիրելոյ՝ նիւթական կորուստը, բայց միտքարիչ ճշմարտութիւններ կան որոց ընդունել պարտական ենք:

Ես քեզ դիտական եւ փիլիսոփայական փատտերով հաղորդել ուղեցի այս ճշմարտութիւնները որպէս զի մի քիչ սխալուի սիրտդ. արդեօք պիտի արժանանամ հասնել նպատակիս . . .

Մի մոռնար նոյնպէս՝ որ մարդս իրան չէ պատկանում, որ անձնաւիրութիւնը մի սճիր է բնութեան օրինաց դէմ: Եւ դու, որ քո հազուադիւր ընական յատկութիւններով պարտքեր ունիս լրացնելու Աստուծոյդ, մարդկութեան եւ ցեղիդ առաջ, եւ ունիս մայր, փեսայ եւ բարեկամներ պէտք չէ որ ցաւոյդ սաստկութիւնը թուլացնէ քո մէջդ իւր պարտականութիւնը ճանաչող ազնիւ անձը: Եթէ կան վշտեր ու ցաւեր աշխարհիս վրայ, նոյնպէս կան հոգեկան ազնիւ բաւականութիւններ, որ կը զգանք բարին եւ մեր պարտքը կատարելով: Շարունակէ՛ ուրեմն, եղբայր իմ, աղօթել միշտ առ Աստուած, սիրել բարին եւ կատարել պարտքդ. այն ժամանակ ս'չ միայն գոհ այլ երջանիկ կը լինիս երկրիս վրայ:

.

Պ. Հ. Ա. Գ. Ա. Մ. Ե. Ա. Ն.

ԱՂԱՄԵԱՆ ԻՐ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հինգ տարեկան հազիւ կայի, երէկուան չափ լաւ կը յիշեմ դեռ Աղամեանը երիտասարդ, գեղեցիկ այնպէս ինչպէս կը տեսնենք իր Համէթի լուսանկարին մէջ: Ամէն անգամ որ մեզի կուգար, առաջին քործս էր թուզթի կտոր մը գտնել ու երթալ նստիլ ծունկերուն վրայ խնդրելով որ բան մը գծագրէ. չափազանց երես տուած էր ինծի. ձանձրացնելու աստիճան կը նեղէի զինքը: Կը յիշեմ որ ծամերով երեսն ի վեր զմայլած կը դիտէի, իր գալըստը մեծ տօնէ մը աւելի կ'ուրախացնէր հոգիս. կը յիշեմ առատ արցունք թափած ըլլալ, երբ Օրթագիւղի թատրոնը ներկայացման մը վերջը, Աղամեան մեռած կը փռուէր բեմին վրայ:

Նոյն տարին, յանկարծ օր մը Աղամեան կուգար ըսել թէ Ռուսաստան պիտի երթար: Միտքս է իր վերջին համոյրը, միտքս է դուռը գոցելն մինչեւ փողոցին անկիւնը դառնալը, պատուհանէն աչքովս իրեն ընկերանալս: Զիս շատ սիրող ու իմ շատ սիրած մարդս գացած էր: Մանկական կեանքը բնականաբար շուտ թեթեւցուց այն բուռն զգացումը որ ունէի սրտիս մէջ: Աւագիմն մէջ գտնուած Աղամեանի դէմքը ու երբեմն իր վրայ խօսելին կ'արթնցնէին միայն իր յիշատակը, ու երբեմն շատ կարօացած կը խորհէի թէ մէյ մըն ալ պիտի տեսնեմ արդեօք ալ զինքը: Օր մըն ալ ըսին թէ Աղամեան Պոլիս պիտի դառնայ: Իր մեծ յաջողութեանցը ու տարած յաղթանակներուն լուրերը, արտակարգ անհամբերութեամբ մը սպասցնել տուին իր գալըստը մասնաւորապէս Կեդրոնական վարժարանին մէջ, խանդավառ պատանիներէ ձեւացած սիրուն խմբակ մը զրթթէ իր ամենօրեայ խօսակցութեան նիւթը ընտրած էր Աղամեանը. առանց տեսած ըլլալու մեծ մարդը, համակրած էր իրեն արդէն. զմայլմամբ կը լսէր կամ կը պատմէր Աղամեանին վերաբերող ու եւ է դէպք մը. ու այսպէս ինքնիրեն կը պատրաստուէր երիտասարդութիւն մը որ պիտի դիտնար դնահատել ազգային մեծագոյն անձնաւորութիւն մը, եւ թերեւս ամենէն աւելի պիտի աշխատէր վառ պահել այդ սիրելի անձնաւորութեան յիշատակը: Արդէն նոյն իսկ Աղամեան ալ հասկցած էր այդ երիտասարդութեան իր մասին տածած զգացումները ու հոգեկան մասնաւոր գոհութեամբ մը կը յիշէր ատիկա. «Որո՞նք են Պօլսի մէջ ամենէն աւելի զիս հասկացողները, Կըսէր, եթէ ոչ բարի ու անկեղծ պատանեկութիւն մը որ չգիտէ ինչ ձեւով ցոյց տալ իր համակրանքը, եւ ինքն ալ նման զգացումներով կը քաջալերէր կամ կը քննադատէր երիտասարդութիւնը»:

Ամառուան վերջերը կը հասնէր Ագամեան, իր գալուն անմիջապէս երկրորդ օրը կը պատրաստուէի երթալ տեսնել զինքը: Մեծ արուեստագէտին ներկայանալու գաղափարը բնական երկչոտութիւն մը կուտար քայլերուս, հսկառակ մանկական հին բարեկամութեանս: Առաջնորդուեցայ վերջապէս իր սենեակը, գետինը ձգուած անկողնի մը մէջ պառկած էր Ագամեան. նշան ըրաւ զլսովը որպէս զի մօտենամ, ու կարօտով գրկեց զիս: Ուշադրութեամբ զիրար դիտելէ ետքը, « Ի՜նչչափ փոխուած ես », կ'ըսէր, ես ալ իմ մասին չափազանց փոխուած կը զրտնէի զինքը. իմ առաջին տպաւորութիւնս տխուր բան մը ունեցաւ, այդ լսելով մը կապուած ծնօտը, չափազանց նիհարցած ու դունատ դէմքը, ցցուած այտերը ու տառապող աչքերը կը տարբերէին բոլորովին մանկութեանս յիշատակովը դրօշմուած պատկերէն: Այն գրեթէ կանայի, նուրբ ու փայլուն դիմագծութիւնը չափազանց խանգարուած կը գտնէի: Շատ չէր կրնար խօսիլ, տկուայի ուժով ցաւէ մը կը տանջուէր: Իր նայուածքը, զլսուն քանի մը շարժումները, ձայնի ելեւէջը կ'ամբողջացնէին հետզհետէ յիշողութեանս մէջ ժամանակէն սարուած պատկերը: Թէեւ հիւանդ էր, բայց ոչ այն հիւանդը որ սովորած ենք տեսնել ամէն օր. այդ անկողինը ու հիւանդը, բնականէն շատ մեծ շինուած արձանի մը խորհել կուտային որուն ամբողջութիւնը իր համեմատութիւններովը մէկ նայուածքով տեսնել անկարելի կ'ըլլայ երբ շատ մօտէն կը դիտուի, եթէ մարդ զայն ամէն օր մօտէն տեսնելու վարժուած չէ. իր մեծութենէն տարօրինակ տպաւորութիւն մը չկրելու համար, թատերարեմը ժողովրդէն բաժնալ միջոցը անհրաժեշտ է, դերասանը ամէն օր տեսնելու վարժութիւն չունեցողները, չափազանց հսկայ պիտի գտնեն զինքը մօտէն: Այդ էր Ագամեանի թողած առաջին տպաւորութիւնը: Մէկ ժամէ աւելի դիտեցի, գրեթէ լուռ, դերասանին տառապանքը, հետեւեցայ իր բոլոր շարժումներուն, իր առաջին ներկայացումն եղաւ ինձի այդ օրը, որ փոխանակ թատերասրահ գտնուելու, բեմին ներքնակողմէն հանդիսատես եղայ:

Այդ օրէն սկսեալ մինչեւ իր վերջին օրերը իրեն հետ հաստատուած սերտ կապիւրս, առիթ ընծայեցին մօտէն թափանցել ու ճանչնալ իր նկարագիրը, իմանալ իր կեանքէն պանազան դէպքեր, գործերուն յաջող կամ անյաջող ելքերէն կրած տպաւորութիւնը, իր ֆիզիգական վիճակին բարոյականին ու մտաւորականին վրայ ըրած ազդեցութիւնը: Այդ բոլոր կենսագրական զանազան տեղեկութիւնները որ սովորական մահկանացուի մը կեանքին մէջ անձանօթ անցնելու կը դառնապարտուին, չահեկան ու կարեւոր աղբիւրներ-կը դառնան երբ կը պատկանին մեծ մարդուն, ասոնցմէ կարելի կ'ըլլայ քաղել հոգեկան զանազան վիճակներ որոնց անմիջական առեջութիւնը իր գործունէութեանը հետ

պիտի ցոյց տայ մարդը իր գործովը :

Ամէն անոնք որ վայելեցին իր մտեմբութիւնը , գտան ամէն բանէ առաջ , իր մէջ հոգի մը գերազանցապէս բարձր , բարութիւն մը հաղ-
ուագիւտ . այսպէս ողբերգուն , իր տաղանդին բարձրութեանը զուգընթաց
բարոյական յատկութիւններով ալ օժտուած , սիրելի էր զարձած իր
բոլոր հիացողներուն : Բայց վերջին ծայր ալ զգայուն ու գիւրադրգիւտ ,
իր չափազանց ջղուտ կազմուածքովը ամենազգայուն ջերմաչափի մը
չափ կ'ազդուէր . բառ մը , անուղղակի ակնարկութիւն մը բաւական էր
հաղար կասկած արթնցնելու իր մէջ . երբեմն ալ զարմանալի հակասա-
կանութեամբ մը իր սովորական վիճակին , կը ցուցնէր այնպիսի համու-
ման զօրութիւն մը , որ ունէ է կերպով կար'իլ չէր խախտել . երբ կը հա-
մուռէր անձի մը անկեղծութեանը , նոյն իսկ եթէ այդ մարդը զի՛քը
իր խարդախութեանը գործիք ըրած ըլլար , կը վստահէր իրեն իր շա-
հերը , զարմանալի միամտութեամբ մը կը պաշտպանէր զայն . « Նա՛ ,
ազնի՛ւ մարդ » կը կրկնէր այն շեշտով որ կ'ըսէր Օթէլլոյի դերին մէջ
Նակոյին համար : Կը վիրաւորուէր ու կը նեղանար եթէ հակառակը
պատասխանուէր . երբեք չէր կրնար երեւակայ'լ որ զինքը խաբած
ըլլային :

Հարիւր որոշողութիւն կ'առնէր մէկ օրուան մէջ , ու իր որոշողու-
թեանցը մէջ այնքան բաւն ու ծայրայեղ էր , որ զինքը լսողը պիտի
խորհէր անշուշտ թէ համուզում մը աւելի վերջնական ձեւ մը չի կրնար
ստանալ . շատ անգամ վայրկեանական տպաւորութեան մը տակ փոթո-
րիկ մըն էր որ կ'իլլէր , բայց որ քանի մը րոպէ ետքը , կ'անցնէր : Երբ
Քիլնի ներկայացման օրը իր արդուզարդի սենեակը զինքը տեսնելու
գացի , առաջին խօսքը սա եղաւ . « Վերջ'ն ներկայացումս թող լինի
այս Քիլնը : Ես Ալդամեան չլինիմ եթէ երկրորդ անգամ մը ներկայա-
նամ բեմի վրայ ձեր հասարակութեան : Ես Քիլն ներկայացնեմ ու թառ-
րոնը պարանգ : » Զայրոյթէն կը զոգար ամբողջ մարմնովը : Բայց հակա-
ռակ իր դրած այս ընդունելութեանը , չարաթ մը յետոյ նորէն յանձն
առաւ Քիլնի երկրորդ ներկայացում մը , ազդեցին հաստատութեան
մը ի նպաստ :

Ողբերգուն Ռուսաստանէն դարձէն ետքը , մեր մօտը անցուցած
քանի մը տարիները կարելի երկու ժամանակամիջոցի բաժնեւ , առաջինը
իր գալուստէն մինչեւ իր Յուլիեանը , ու երկրորդը Յուլիեանէն մինչեւ
իր մահը : Առաջինը՝ կարելի է ըսել՝ հրապոյրով այնչափ լեցուն , սրճափ
երկրորդը դառն ու տխուր : Ռուսաստան մեծ յաղթանակներ տարած ,
աշխարհահռչակ դերասանի մը վայելող ընդունելութիւններէ գրեթէ
զինոված , կը հասնէր Պոլիս , խորհելով առ առաւելն ամիս մը մնալ իր
ծննդավայրը , տեսնել իր սիրելի ազգականները , ու երթալ յետոյ Անգ-

լիա, ու Շէյքսպիրի հայրենիքը փայլեցնել հայ հանձարը: — Նման երազներով օրօրուած, Աղամեան կ'անցընէր Պոլիս, իրեններուն մօտ, ամենահրապուրիչ կեանք մը, եւ անջնջելի յիշատակ մը կը թողուր ամէն անոնց որ վայելեցին զինքը այդ օրերուն:

Ռուսաստանի զանազան քաղաքներուն մէջ դտած պատիւները, տուած ներկայացումները, զանազան անձերու հետ ունեցած յարաբերութիւնները, ու վերջապէս իր բոլոր տպաւորութիւնները կը պատմէր իրեն յատուկ համակրելի շնչովը. ճշմարիտ հաճոյք մըն էր զինքը լսելը: Շատ անգամ իր բանաստեղծի երեւակայութեամբը իրերը խոշորացոյցով ցուցնելու յատկութիւնը այնպիսի վարպետութեամբ մը կը միացընէր իր կէս ճշմարիտ, կէս կատակ պատմութիւններուն որ կարելի չէր չծիծաղիլ. կը պատմէր թէ անգամ մը, չեմ յիշեր ուր, երկու ամիսէն աւելի իշու ծաղ մը պահած է եղեր իր պառկելու սենեակը. զինքը այցելող բարեկամները, իր ու ընկերին առողջութեանը մասին տեղեկութիւններ հարցնելն ետքը, ինքն ալ փոխադարձաբար իրենցը ու յետոյ եղբայրներնուն կամ քոյրերնուն որպիսութիւնը կը հարցնէ եղեր: Կը պատմէր թէ անգամ մըն ալ Պալթիկի եզերքը բարեկամներու հետ որսի դացած ըլլալով, ճերմակ արջ մը յանկարծ հանդիպեր են, ինքը լեղապատառ հազիւ կրցեր է փախչիլ դաշտին ճիրաններէն. մեզի ծանօթ Աղամեանը, որ յանձն չէր առած զիշեր մը բարեկամի մը սենեակը պառկիլ պատէն կախուած հրազէնի մը պատճառաւ, եւ որ իր սենեակէն դատ, տարբեր տեղ մը երբէք չէր ուզեր սենեակի մը մէջ մինակ քնանալ, փոքր տղու մը նման վախկոտ էր. ինքը անձամբ կ'ըսէր թէ ընտել չէր ակործեր երբ քամին պատուհաններուն վարագոյրները կ'ուռեցնէր:

Կը յիշեմ որ օր մըն ալ մեզ ամենքս խնդացուց պատմելով թէ ինչպէս Կովկասի մէջ ազգային դերասան մը երբ Թրիպուլէի դերին մէջ իր սրտին կսկիծէն մագնքը կը քաշէր, խլած էր յանկարծ իր կեղծամը, « Երեւակայեցէք, կըսէր, դերասանին ու ժողովրդին դրութիւնը, երբ դերասանը քեռոջան ձեռքը, իր խաղաղի պէս ճերմակ դուխովը, բերանը բաց կը մնար բեմին վրայ »: Չարամտութեամբ չէ որ կը սլաւոմէր մեր դերասաններուն նմանօրինակ անկարգութիւնները, ցաւելով կը յիշէր իրենց արուեստին ունեցած քիչ փոյթը. « Բեմին վրայ արլան քրտնցուցած են ինձ, կ'ըսէր, դիմացս ունենալով դերասաններ որ դերերին չեն սերտած, գէշ վարդարուած են » Կը յիշէր թէ Հաւնիքի մէջ Ռօզնկիրանցի դերը ստանցնող դերասան մը « երկու մատ քրաշը եկած » ներկայացած էր հանդիսատեսներուն: Դիւրին է երեւակայել թէ ինչ անտանելի բան կ'ըլլայ Աղամեանի նման բժախնդիր ու խղճամիտ արուեստագէտի մը համար, այդպիսի ընկերակիցներ ունենալը

Թատերաբեմին վրայ: Խոստովանելու է այս առիթով, որ չափազանց անիրաւ եղաւ Պարոնեան իր քննադատականին մէջ, երբ գրեց, Բերայի Թատրոնը Օրէնքի առաջին ներկայացումէն ետքը, թէ դերասանը իր հսկայութիւնը աւելի զգալի ընելու համար, գաճաճներ ժողոված էր իր շուրջը: Յայտնի էր մեր Թատերական արուեստագէտներուն վիճակը, երկրորդ՝ պէտք է գիտնալ որ Ա.գամեան, հանգուցեալ Պ Մաղաքեանի եւ իր բարեկամներուն զրդմամբը յոնձն առաւ հոս բեմի վրայ երեւալ: Ներկայացում տալու դիտաւորութիւն չունէր բնաւ: Մաղաքեան իր բեմական երկար գործունէութեան փորձառութեամբը, ստանձնեց խումբ մը կազմակերպելու պաշտօնը, ինք ընտրեց դերասանները, ինք համաձայնեցաւ իրենց հետ ու Ա.գամեան զոհացաւ գտնուածներով: Պարոնեանի կարծիքը աններելի էր, չճանչնալ էր դերասանը. արուեստագէտը շատ մեծ էր սրտով այսպիսի գծուած միջոցի մը զիմեւ համար. ընդհակառակը միջոցի կամ յոռի դերասաններու աշխատակցութիւնը կը պակսեցնէր իր տաղանդին փայլը, կ'այլայլէր խաղին ընդհանուր բարձրութիւնը, Ա.գամեանի մեծութիւնը բնական անհամեմատութիւն մը կը ստանար, ու ասոր համար ալ շատերը չափազանցութիւն կ'ուզէին գտնել իր արուեստին մէջ, որոնցմէ մէկն ալ Պարոնեանն էր: Քանիցս լսած եմ իրմէ այն գտնութիւնը որ կը բացատրէր Օտեսասայի օրինաւոր դերասաններու մասնակցութենէն, « Ձիս էլ խաղին հետ բարձրացնում են, կ'ըսէր: Սառում է արիւնս, սպաննում են իմ մէջս աւրիւսքը, երբ վատ դերասանների հետ կը լինի դործս: »

Ի՞նչ սիրուն կերպով կը պատմէր իր ծառային զարմանալի մէկ սխալ հասկացողութիւնը, երբ իր հոս Օթէլլոյի առաջին ներկայացման օրը, մարմէր գունաւորելու ներկին մէջ դրուելիք ջուրին համար. հրամայած էր ծառային երկու շիշ բերել. « Մէկ ժամէն աւելի կար որ մեկնած էր, անհամբեր սպասում էի, կ'ըսէր, երբ վերջապէս ծառաս հեւալով հասաւ, երեւակայեցի՛ք, ձեռքը երկու հատ ֆեպուսի շիշ բռնած, երբ բարկութեամբ հարցուցի թէ « Անիծեա՛լ, ի՞նչ են ասոնք. » խեղճը շիտթած, « Աղա՛, Պէյօզլու շիշ չկար, ինչուան թօփխանէ՛ գացի ասոնք գտնելու համար » պատասխանեց: Անվերջ էին իր այսպիսի կատակները, իր զուարթ բնութիւնը տարրեր հրապոյր մըն ալ կ'աւելցնէր իր բնկերակցութեանը: Օր մըն ալ կը յիշեմ՝ երբ միասին փողոցէ մը կ'անցնէինք, պատուհանի մը առջեւ նստած կին մը « Քա՛ Ա.գամեանը նայէ՛, Ա.գամեանը » կը պօսար: Ինքն ալ ինծի դառնալով կնոջմէն լսելի ըլլալու աստիճան բարձր ձայնով մը, « Եւայեանը նայէ՛, Եւայեանը », ըսաւ:

Ժամերով կը խօսէր Ա.գամեան, անսպաս էին իր խօսակցութեան մթերքը, ինք չէր պատկանէր այն կարգ մը վասնագէտ արուեստա-

գէտներուն որոնց սահմանափակ հորիզոնը չի ներեր իրենց շրջանակէն դուրս ո եւ է խնդրով մը զբաղելու. իր գեղեցկի ըմբռնման բազմակողմանի կարողութեամբը իր խրաքանչիւր քայլափոխին կը գտնէր գեղեցկագիտական կամ մտաւորական վայելք մը, կը խորհրդածէր ամէն բանի վրայ. կեանքի մէջ ամէն օր կրկնուող ո եւ է միջնագէտ մը որ կրնայ անտարբեր ձգել շատերը, ինք զօրաւոր ապաւորութիւն մը կը կրէր ագիկից: Կը դիտէր կը քննադատէր զանազան խնդիրներ: Կը բացատրէր իր գեղեցկագիտական եւ իմաստասիրական ըմբռնումները. կը բաղդատէր իր կարծիքները ուրիշներու կարծիքին հետ. կը բացատրէր իր ստեղծագործած գերերուն հոգեբանութիւնը, իր այս ինչ կամ այն ինչ կերպով ներկայացնելու պատճառները: Պէտք էր զինքը մոտիկ ըրած ըլլալ հասկնալու համար իր մէջ՝ քննող մարդուն կորովը: «Տասը տարի Հաւնէթ ներկայացրի, կ'ըսէր. ներկայացնելէ առաջ տասը տարի ուսումնասիրեցի եւ մինչեւ այսօր ուսումնասիրում եմ՝ դեռ այդ տիպարը: Կարելի է ըսել որ Աղամեան իր գեղեցկագիտական ըմբռնումներովք իրապաշտ էր ու այս պատճառով չէր սիրեր Փռանապի ողբերգու գերասանները: Տեսած էր Սալվինին Օթէլլօի մէջ, ինչպէս Օլորիճը իր շատ երիտասարդութեանը, «Աստուածային է Սալվինիի Օթէլլօն» կ'ըսէր. բաց ի հագուելու ու արդուզարդի եղանակէն, որ իր բառով «անտանելի» գտած էր: «Փռանապիք իրենց conservatoireի գրութեամբ մեքենաներ շինում են, կեանքը այդպէս չի լինիր, կ'ըսէր. զպրոցը բնութիւնն է: Նոյն իսկ Սառա Պէռնարի մասին, զոր տեսաւ հոս Adrienne Lecouvreurի դերին մէջ, խօսում է ծառային հետ այն չեչուով որ խօսեցաւ քիչ առաջ Մորիս տը Սաքսի հետ շատ արուեստ ու քիչ բնականութիւն ունի,» կ'ըսէր. թէեւ ինքն ալ չափազանց ու տափալ իրականութենէն կը խորշէր. կը կրկնէր երբեմն «գեղեցիկը ճշմարտին ու ճշմարտը գեղեցկին մէջ» պարբերութիւնը, առանց սակայն գեղեցիկը բնութենէն ու իրականութենէն դուրս բան մը երեւակայելու: Քիչ մը անխմատ կը գտնէր Ռուս գերասաններու իրապաշտութեան ծայրայեղութիւնները: «Թատերաբեմին վրայ մեկուսի խօսակցութիւնները այնքան ցած ձայնով ատում են, որ խօսողէն զատ ուրիշ ոք չէ կարող լսել. կ'ըսէր: Իր իմաստասիրական համալուծումները առաւել կամ նուազ համաձայն էին իր գեղեցկագիտութեան: Աղամեան հիւանդանալէ առաջ շատ տարբեր էր ամէն տեսակէտով, տարբեր էին իր յայտնած գաղափարները, տարբեր էր իր իմաստասիրութիւնը, տարբեր էր իր տպրելու եղանակը, շատ աւելի աւուջ մտքով ինչպէս մարմնով: Իր վերջի օրերուն մէջ ունեցած գաղափարները արդիւնք էին միայն իր հիւանդութեան ու այդ տաղնապալից հոգեկան դրութեան:

Իր ամենէն սիրելի զբաղումներէն մէկն ալ նկարչութիւնն էր. գրե-

թէ կանոնաւորապէս չարունակ նկարելով անցուց հոս իր վերջին տարիները, մասնաւոր սր ալ շատ քիչ կրցաւ հոս ինքզինքը բեմական կեանքին նուիրելու: Իր արուեստին չափ կը սիրէր նկարչութիւնը եւ եթէ այդ տաղանդն ալ պէտք եղած կերպով մշակելու առիթ չէր ունեցած, գոնէ կարելի է վստահ ըլլալ որ ունէր մեծ նկարիչ մը ըլլալու այնչափ ձիրք որչափ իր դերասանական արուեստին համար: Եթէ գրծաւորահաճ մասնագէտներ, իր նկարչական արտադրութեանց մէջ տեսնել ուզեն մէկէ աւելի թերութիւններ, պիտի չկարենան սակայն չխոստովանիլ թէ ունին այնպիսի յատկութիւն մը որ շատերուն կը պակսի եւ որ շատացուիր փորձառութեամբ կամ աշխատութեամբ: Իր նկարները ընդհանրապէս թոռքրէներ եղած են. նախ՝ այդ թոռքրէներուն մէջ նկարչական բարձր իմացողութիւն կայ. չինողը շատերէն տակի լաւ ըմբռնած է գծերու, ստուերներու, լոյսի խաղերու նշանակութիւնը, եւ այդ թոռքրէներուն իրր հոգերանութիւն ունեցած արժանիքը կարելի է ըմբռնել միայն ճանչնալով կամ ապրած ըլլալով այն անձերուն հետ որ ներկայացուած են Աղամեանի վրձինով: Իւր արուեստ իր ամենէն աւելի պակասաւոր, ամենէն անխնամ թոռքրէներուն մէջ իսկ կարելի է ճանչնալ մարդը, ոչ դիմագծութեան երկրաչափական ճշդութեամբը ստացուած մարդը, որ մեքենայով ալ կատարելապէս կը ստացուի. այլ մարդը իր հոգեկան կողմովը կարելի է կարգաւ Աղամեանի նկարած աչքերուն մէջ: Թող չափազանցութիւն չնկատուի ասիկա՝ մէկէ աւելի հաստատութիւններ դիւրին է գտնել մասնաւորապէս մեծ մարդուն ընտանեկան շրջանակներուն մէջ՝ ինչ որ պակասած է իրեն իրր նկարիչ՝ փորձառութիւնն է, ինքն ալ զիտէր ասիկա եւ ցաւելով կը հաստատէր: Ծարտարութեամբ կը գծագրէր յախճապակի սկաւառակներու վրայ ճրագի մուրով զանազան դրութիւններ, ընդհանրապէս իր ստեղծագործած չէքսրիրեան դիմակներն էին իր ընտրած նիւթերը. այդ քաւորդ ժամու մէջ արտադրած գործերն իսկ բաւական են ապացուցանելու իր նկարչական կարողութիւնը: Իսկ իր նկարչութեան մէջ ամենէն աւելի կատարելութեան հասցուցած ճիւղը, նաքիւռ-մոռքի ճիւղն էր. մեծ ճաշակով գիտէր շարել իր պտուղները կամ առարկաները. կըզգար ատոնց գոյներու բանաստեղծութիւնը. Ռուսիա գնահատած են իր նաքիւռ-մոռքերուն նկարչական արժէքը եւ բաւական գոհացուցիչ գներով ծախուած են այդ նկարներէն:

Մասնագէտի հմտութեամբ կը խօսէր նկարչութեան վրայ. տեսած էր Ռուս ժամանակակից երեսելի նկարիչներու գործեր, այցելած էր մասնաւորապէս Բեթէրսդորփի Էմիլիաժը. կը բազդատէր հին արուեստագէտները նորերուն հետ, կը վիճարանէր շատերու հետ, նոյն իսկ այդ ըրած բազդատութեանցը մէջ ցոյց կուտար իրապաշտ դաւանանքի

մեծ ձգտում մը . մեծ հիացմամբ կը յիշէր Քիէպէկ անուն դաշտանկար-
չի մը ձմեռնային տեսարանները : « Իր նկարած ձիւնին առջեւ մրսում է
մարդ , պէտք է կոճկվիլ , լսվթոյի օձիքը պէտք է վեր դարցնել , քամին
անցնում է այդ նկարների խորէն , պաղը զգում ես » . ու այսպէս կ'ար-
տայայտէր իր զգացումները նոյն ուժով որ կը զգար , բացատրութեան
ամենէն հզօր ձեւերով :

Իր մէջ կ'երեւար միշտ դերասանը . դերասան էր իր շարժումներով ,
ձեւերով , դիմագծերու այլափոխութեամբ , բացատրելու ազդեցիկ ե-
ղանակով : Բեմի վրայ ներկայացուցած հերոսներուն համեմատական
հսկայացումը ազգած էր դերասանին ներքին կեանքին վրայ , իրեն
բնական վիճակ դարձած էր , ու այսպէս կը խառնուէր վերջապէս այն
զանազան անձնականութեանց հետ , որոնց մէջ ապրած էր . Տիտույի
հետ պահ մը դիտել հարկ կ'ըլլայ թէ դերասանը ամենէն աւելի իր բուն
եսը կորսնցնելու ենթակայ էակն է :

Աղամեան չէր այն կարգ մը անձերէն՝ որոնք կեանքի մէջ դուռն յա-
ջողութեամբ կամ իրենց նմաններուն վրայ ունեցած սեւէ մէկ առաւե-
լութեամբ , անտեղի եւ յիմար գոռոզութիւններ կ'ունենան : Ակներեւ է
որ կը զգար իր մեծութիւնը , « Je suis quelque chose et je fais quelque
chose » կ'ըսէր որ մը իր բարձրութեանը կատարելապէս գիտակից ու
վստահ շեշտով մը , բայց այդ գիտակցութիւնը բնաւ չէր արգիլէր գինքը
միանգամայն ուրիշներուն ալ բան մը ըլլալին կամ բան մը ընելին
հասկնալու : Կը հիանար ճշմարիտ կարողութեանց վրայ . շատ անգամ
իր հիացման սաստկութեան մէջ , ինքզինքը ստորնագոյն իսկ կ'զգար .
« Ինձանից չա՛տ բարձր է նո՛ւ » կ'ըսէր . չէր վարաներ ուրիշ արուես-
տակցի մը տաղանդը խոստովանելու , մեծ էր հոգւով ինչպէս տաղան-
դով : Իր առջի եկած տարին , Բերայի խանութներէն մէկուն մէջ ի տես
զրուած կային մեր ծանօթ արձանագործ Երուանդ Օսկան էֆէն-
տիի ըմբիշներու եւ կաքաւողներու արձանիկներ : Աղամեանին հետ միա-
սին գացինք զանոնք տեսնելու . երկար ատեն դիտելէ ետքը , « Ես գլխի-
բաց ճնրագրում եմ . կ'ըսէր յափշտակուած , այս մարդուն չինած ծուն-
կերին առջեւ » , եւ այդ օրէն ետքը միշտ հիացմամբ կը խօսէր արուես-
տագէտին վրայ , կը յիշէր միշտ այդ արձանները , ու « անհունապէս
բարձր » կը գտնէր գինքը տաղանդով : Ոչ միայն կը գնահատէր կատա-
րելութեան հասած մեծ տաղանդները , այլ նոյն իսկ ուշադրութիւն կը
դարցնէր մասնաւոր կարողութեամբ մը օժտուած երիտասարդութեան
վրայ , սիրով կ'ընէր իր գիտողութիւնները , խիստ էր իր քննադատու-
թեանցը մէջ , « չատերը չիտթում են տաղանդը փափաքին հետ , կ'ըսէր ,
երբ բան մը ընելու փափաք ունին , կարծում են որ զորա պէտք եղած
կարողութիւնն էլ միասին ունին , եւ ի վեր կը յամառին աշխատել » . ու

յաճախ ալ շատ չապլ իր դովետներովը, մինչեւ սկսնականերուն անտեղի
յաւակնութիւններ ներշնչելու շափ վտանգաւոր :

Գրեթէ տարի մը բոլորած էր Աղամեանի Պոլիս հասնելէն ի վեր
պարագաներու անյարմարութիւնները յետաձգել տուած էին միշտ իր
դէպի Անգլիա ընելիք ուղեւորութիւնը. Ռուսաստանէն նոր առաջարկու-
թիւններ եղան, չուղեց համաձայնիլ՝ իր Լոնտոն երթալու վաւերքին ի-
րագործուիլը չուշացնելու համար. առաջին յարմար առիթով մը կ'ուզէր
մեկնիլ։ Այն օրերն էր երբ դերասանին համակրող հասարակութիւնը
առաջարկեց իր Յորեւեանը կատարելու գաղափարը. որոշեց մնալ ղեռ.
կազմակերպուած Կարգադիր մասնախումբին ջանքերովը կատարուեցաւ
վերջապէս Յորեւեանը, ուսկից առաջ զայիք հասոյթով Աղամեան պիտի
պատրաստուէր մեկնիլ։ Ահա ճիշդ հետեւեալ օրէն սկսան տարաբաղդ
դերասանին ձախորդութիւնները. մինչդեռ ինքը կը պատրաստուէր նոր
գործունէութեան մը, նոր յաղթանակներու, երբ քաջ մը միայն կը
բաժնէր զինքը իր երազներուն գաղաթնակէտէն, ճիշդ այդ պահուն էր
որ կը սկսէր իր անկումը. այդ օրէն պիտի մերկանար իր յոյսերէն,
պիտի թողուր այն ամէն բան որ զինքը այդ վիճակին հասցուցած էր։
Այն Յորեւեանը զոր Պոլսահայ հասարակութիւնը կատարեց իր հայրե-
նակցին, դերասանին քսանըհինգամայ գործունէութեան դամբանակա-
նը ըլլալու սահմանուեցաւ :

Այն գիշերը ուր Յորեւեանը կատարուեցաւ, Աղամեան արտասու-
վոր յոգնութիւն մը զգացած էր. նոյն գիշերը ուրիշ միջադէպէ մըն ալ
չափազանց յուզուած, գրեթէ ամբողջ գիշերը տանջուած էր, եւ երկրորդ
առաւօտ կ'արթննար կոկորդի սաստիկ ցաւով մը. «Ահա ճիշդ այն օրից
երեւան ելաւ իմ հիւանդութիւնս» կ'ըսէր օր մը իր մահուընէ քանի
մը չարաթ առաջ։ Մէկ երկու օր ինքզինքը դարմանելէ ետքը, յաջորդ-
չարաթ թաղապետութեան պարտէզին թատրոնին մէջ կուտար իր Ու-
րիեղ Ակոսքային առաջին ներկայացումը, հազիւ յիսուն հոգիէ բաղկա-
ցած հասարակութեան մը առաջ, որուն մէկ քառորդը օտարներ էին։
Ներկայացումն երկու օր ետքը երբ զինքը տեսայ, տխուր շնչով մը
«Կեանքս վտանգի մէջ եմ դնում, կ'ըսէր, սիրտս պատառվում է, հոգիս
մաշեցնում եմ, եւ այդ բոլորը պարապ թիկնաթուռների ունկնդրութեան
միայն արժանանալու համար», արուեստագէտը իրաւամբ վի-
րաւորուած կըզգար ինքզինքը, «զգում եմ որ զգալարար պակասում է
ինձ հարկաւոր ոյժը», աչքերը գրեթէ լեցուած էին, կարծեմ շատ բա-
ներ կ'անցնէին խեղճին մտքէն։ Այդ օրերուն մէջ իր կրած յուզման
սաստկութիւնը, անոնք միայն լաւ կրնան վկայել որ իր սրտակիցներն
ու շատ ընտանիներն էին. քանի մը տարի հազիւ անցած են այդ օրե-
րէն ի վեր, որով շատ կանուխ կ'ըլլայ մէջ բերել այնպիսի մանրամասն-

նութիւններ որ կրնան բացատրել իր բարոյական վիշտերուն պատճառները :

Ութ օր չանցած երկրորդ Ուրիեշ Ակոսթայի ներկայացում մը առաջարկուեցաւ Շահապը գիւղին դպրոցին ի նպատակ : Դերասանը 25 ոսկի պահանջելու ոճիրը գործած ըլլալուն , ամէն տեսակ քննադատութեանց ու անարգանքներու առարկայ եղաւ : Հրապարակաւ ամենէն անիրաւ , ամենէն ստորին խօսքերով անպատուեցին զինքը չխղճացին վերաւորել այն մարդը որ բարութեան անձնաւորութիւնն էր : « Ես միայն օգչ չնչելով ապրում եմ » կ'ըսէր . շատ արդարացի էր Հրանդի դիտողութիւնը երբ կը զրէր թէ « Ի՜նչ ընել պարտի Ազամեան երբ զիւզերն ու թաղերը յաջորդարար գիւնն հայ գերասանին , մին իր եմտացուցին բացը ցուցնէ եւ միւսը թաղ . արկղին դատարկութիւնը : Հապա բան մը ըսել պէտք չէ՞ մեր ունեւոր ձեռքերու՝ որք յանձնախմբին տոմսակները ետ զրկած էին . . . : Անոնք որ 25 դահեկան զտացած էին , Ազամեանի 25 ոսկեայ պահանջիցը մտտին կծանող լեզուաւ քննադատութիւն ըրին ու կ'ընեն : » Այս վերջին գէպերը աւելի ազդեցին իր ջղուտ կացութեանը վրայ , բարոյական տաղնապնդուն շեշտուելով , նպատակեցին իր առողջութեանը խանգարմանը , Անկեղծ լինելու համար աւելցնենք նաեւ , թէ ինքն ալ իր առողջութեանը վերջին ծայր անշղթոյշ , մէկ կողմանէ ըմպելիներու չափազանց գործածութեամբ , միւս կողմանէ , իր տաղանդին վայելն միացած բնական գեղտիւն ալ գեղեցիկ սեւեռն շատ գնահատուած , անխնայ մաշեցուց իր կեանքը : Ուրիեշի վերջին ներկայացումէն ետքը բոլորովին կորանցուցած էր արդէն իր ձայնը . այդ օրերուն որաչեց ճամբորդութիւն մը ընել , յուսալով որ օգտախառնութեամբ պիտի դառնէր վերստին իր կենտառու տարրը : Նախ ուղեց Զմիւռնիայէն անց'իլ , ու հոն քանի մը ներկայացումներ տալ , յետոյ անկից՝ եթէ կարելի ըլլար՝ երթալ ուղղակի Եւրոպա : Ամէն բան կարգադրած էր , խումբը իրօք առաջ մեկնած . Զմիւռնիայ հասարակութիւնը կը սպասէր Մայիս 5ի առաջին Օրեղջի ներկայացման : Սակայն Ազամեանի ձայնը բարեւքելու ու եւէ երեւոյթ մը չցուցնելէ զատ , այն օրերը կոկորդի սաստիկ ցաւերով շատ աւելի կը տառապէր : Անկարելի է մոռնալ այդ մարդուն սոսկալի տաղնապն , երբ մեկնելու առջի իրիկունը եկած էր իր մնաք բարոյի ըսելու : « Ի՜նչ պիտի լինի պատիւս , կ'ըսէր շարունակ , երբ այս ձայնովս ներկայանամ հասարակութեան » : Բեմ ելլելէ առաջ ապակիթ ու ստոր նման ալքօղներով կը խորհէր ձայնը գէթ քանի մը ժամ վերստանալ . գուցէ ալ այսպէս ըրաւ , թէ չէ օգտախոսութեան ժամանակաւոր տարբերութիւն մը կրեց , վասն զի իր գործէն ետքը , զրեթէ ամբողջ ամառը կոկորդը բաւականի հանդուստացած էր : Արդէն շատ աւելի գոհ ու հագեկան անդորրութեամբ դարձած էր ,

հոն դրած համակրելի ընդունելութիւնը սփռած էր զինքը ու քիչ մը փարատած էր մեկնելէն առաջ կրած դառնութիւնները։ Սապէս կը գրէր, 28 Մայիս Զմիւռնիայէ իրմէ ստացած նամակիս մէջ, « . . . Առանց ի նկատի առնելու կլիմային անյարմարութիւնները, դորձերի տաղտուկ վիճակիցը սաստիկ կը տառապիմ որք հակապատկեր կը կազմեն, ժողովրդեան ցոյց տուած սիրալիր պատուոյն եւ ընդունելութեանը։ Երեւակայէ որ յընթացս 28 օրուան, հազիւ կարողացայ չորս ներկայացում տալ, իւրաքանչիւրն էլ օղին գէշութեան պատճառաւ մի քանի անգամ յետաձգելով. տակաւին անհրաժեշտ ծախքերը հազիւ կարողացանք հանել, այդ էլ ի շնորհս Հաւըքի ներկայացման. որ կարող եմ ասել մեծ յաջողութեամբ ներկայացրի երէկ երեկոյ, բաւականի ստուար բազմութեան մը առաջ։ Երբեմն կը խորհիմ որ եթէ ընդունած ծափերս եւ լսած գովեստներս կարելի լինէր սակայ փոխարկել. Ռոջիլտի հետ մրցելով գուցէ ես սնանկացնէի նորան։ Ի՞նչ տխուր բան է Տանիմար-քայի արքայորդւոյն տարաւն ու պատկերը կրել նորա հոգեկան բոլոր կրքերը ներկայացնել, ու հայ դերասանի ծակ գրպանը ունենալ . . . »։

Ինչպէս տեսանք, դերասանը իր դարձէն ետքը շատ աւելի առողջ ու ապաքինելու յոյսովը աւելի զուարթացած, դարմանել կուտար ինքզինքը Տօքթէօս Աղբոսեանին ու վերջը Տր. Ֆօթիատիսի։ Նկարելով ու գրականութեամբ կ'անցընէր իր օրերը. այդ օրերուն մէջ իր ամենէն մեծ զուարճութիւններէն մէկն ալ ձկնորսութիւնն էր։ «Եթէ զիս տեսած ըլլայիր, կ'ըսէր, Ուլայի վրայ, ամէն առաւօտ մտկոյցիւն մէջ», ու օր մը կը յիշեմ որ մինչեւ իրիկուն կարթերը ոլորելով ու կապելով զրազեցաւ շարունակ ձկնորսութեան վրայ խօսելով։ «Զիս մինակ մի թողուք, կը խնդրէր, այժմու միակ սփոփանքս բարեկամներս են»։ Չափազանց կը նեղուէր Պէոյի քտէրէի կեանքէն. «Ատելով կ'ատում այդ Մէօսիէօ Բօլ, Մէօսիէօ Վէնստան կոչուող կարդ մը արարածները, անտանիկ է այդ ապուշների ընկերութիւնը, կարելի չէ երկու լուրջ խօսք ասել»։ Շատ անգամ երբ իր սիրելի թատերարեւը կը յիշէր, ինքզինքն էլած կը պօռար յանկարծ իր խղիւղիկ ձայնովը՝ «Փչեքէ՛ք հազմեր, փչեցէ՛ք. տե՛ս ինչպէս ձայնս ելնում է»։ Վերջին ծայր տխուր բան մը ունէր Ադամեանի այդ կացութիւնը, ինքն ալ վայրկեաններ ունէր ուր սոսկալի մոտատանջութեան մէջ կ'լինար, երբ կը խորհէր իր ձայնին այդ վիճակին վրայ։ Բայց միշտ ալ կատարեալ հաւատք ունեցաւ իր բժշկուելուն. «Գիտեմ, կ'ըսէր, Աստուած պիտի բուժէ զիս, իմ պաշտպան հոգիներս պիտի չի թողուն զիս այսպէս» ու կատարեւապէս համուզուած էր ասոր։

Այդ միջոցին էր որ կը շնչուէր իր մէջ կրօնական զգացումը, անյապարար կը կարդար կարգ մը բնագանցական գրութիւններ, Լավաղէս իր աւետարանը եզած էր։ Կ'ընդունէր ու կը պաշտպանէր հոգե-

խոսութիւնը իր բացարձակ եւ անվիճելի ճշմարտութիւն, այդ օրերուն չի կար բան մը որ զինքը գրաւէր այնպէս ինչպէս հոգեխօսութիւնը, չէր տարակուսած վայրկեան մը այն հոգիներու գոյութեանը որոնց հետ միշտ ու ամեն տեղ հաղորդակցութեան մէջ ըլլար կը կարծէր, կ'ոգէր զանոնք անընդհատ, ալ իրական աշխարհի մէջ չէր որ կ'ապրէր. իր երեւակայութեանը մէջ ապրող հոգիներ միայն կը կառավարէին զինքը, անոնց խորհուրդով միայն կը գործէր, իրենց կը հարցնէր թէ ինչպէս պէտք էր ընել, թէ պէ՞տք էր բժիշկին տուած պատուէրին հետեւիլ կամ չհետեւիլ. անոնք կը վստահացնէին զինքը թէ պիտի բուժուէր կատարեալպէս, թէ պիտի առնէր նորէն իր ձայնը, պիտի տեսնէր իր երազներուն իրագործուիլը: Իր ամէն պէտքերուն ու կարողութեանցը յատուկ զատ պաշտպանները ունէր «Իմ հայրս ու բժիշկս Որփէոսը» կը կրկնէր: Ծերունիի մը զլուխ նկարած էր, որուն մէջ կ'ուզէր տեսնել իր «հօրը ու բժիշկին հաւատարիմ պատկերը»: «Որփէոս հայրիկը ինձ վստահացնում է», կ'ըսէր, ու կը ցուցնէր այդ ծերունին: Իր բեմական արուեստին պաշտպանն էր Ռաշէլ, անոր հետ կը խորհրդակցէր իր յառաջիկային պատրաստելիք Մաքսիմի գերին համար: Նկարչութեան համար՝ Լէոնարտո տա Վինչի զանազան ուրուագծեր գծած էր որոնց համար կ'ըսէր թէ մեծ վարպետին թելադրութեամբ շինուած են: Արդարեւ ալ այդ նկարները կը յիշեցնէին Վերածնութեան վարպետներուն թողած ուրուագծերը, հաստատուն ու տոկուն գծերով զուլսներ կամ մարմիններ, կրկին ու բարակ գիծերով ալ մտերուն անդամազննական ուղղութիւնը նշանակուած:

Այսպէս Ադամեան, ինքզինքը ամբողջովին իր երկնային հոգիներուն պաշտպանութեան յանձնած, կը մոռնար վտանգը, ու չէր խորհեր տխուր իրականութեանը:

Բայց երբ աշնան օրերուն հետ իր առողջութիւնն ալ սկսաւ հետզհետէ վտանգուիլ, երբ տեսաւ որ փոխանակ իր յուսացած բարեօրմանը իր ցաւերն ալ օրէ օր կը սաստկանային, եւ մանաւանդ երբ իր բժիշկին վկայութեամբն ալ իր հիւանդութեան հիւժախտ ըլլալուն համոզուեցաւ, այն ատեն թունաւորուեցաւ արուեստագետին հոգեկան անդորրութիւնը: Թէեւ միշտ յուսաց ու հաւատաց, բայց նոյնը չէր Ադամեան: Յոյս մը միայն մնացած էր, «Նա՛, Աստուած» կը կրկնէր մատովը երկինք ցուցնելով: Հոգեխօսութեան եւանդը քիչ մը մարած կ'երեւար այն օրերուն: Շաբաթը երկու անգամ կ'երթար տեսնել իր բժիշկ ու բարեկամը Տր. Ֆօթիատիս, «Մեծ հոգի մը դոսայ իր մէջ, կ'ըսէր, առօրին է այդ մարդը»: Բժիշկին զանազան դիրքերու մէջ լուսանկարները շարած էր սիւղանին վրայ. «Տեսէ՛ք ինչ ազնիւ կերպարանք ունի այդ զուլսը, կ'ըսէր, զիս խնամած է եղբօր մը պէս», ու կը համարէր իր բժիշկին

դէմքը։ Այդ օրերուն Օթէլլօ մը նկարեց իրեն նուիրելու համար։

Մինչեւ ձմեռուան վերջը, այդ վիճակին մէջ ապրեցաւ դերասանը, մերթ անկողին մնալու չափ հիւանդ, մերթ քիչ մը ապաքինած, մինչեւ իսկ կրցաւ երկու անգամ բեմի վրայ երեւալ։ Իր վերջին ներկայացումները եղան ասոնք։ Այն օրերուն մէջ կորսնցուց իր մէկ սիրելի հօրաքոյրը, «Ինձ մայրութիւն արած էր այդ կինը» կ'ըսէր ու մօր մը կորուստին ցաւն ալ զգաց խեղճ մարդը։

Իր հիւանդութիւնը սաստկացած օրերուն մէջ թող չէր տար որ իրեն շատ մօտ նստէին. «Ուզում եմ ամէնքդ էլ համբուրել, բայց ոչ, ոչ, դուք երիտասարդ էք, կարող էք մնասուիլ» կ'ըսէր։ Չեմ յիշեր այնքան սրտաճմլիկ բան մը որքան Աղամեանը այդ օրերուն մէջ։ «Գիտեմ ի՞նչ նեղութիւն եմ տալիս ինձ խնամուկներին» կ'ըսէր։ Անկողնին մէջ պառկած, հանդարտ նայուածքով մը, խաղաղ աչքերը կը պտըտցնէր իր այն սիրելի առարկաներուն վրայ, որոնցմով զարդարած էր իր սենեակը. բարեկամներու լուսանկարներ պատերուն վրայ, իրեն եւ ուրիշ նկարիչներու շինած նկարներ, իր թատերարեմի վրայ գործածած զէնքերէն, Լիրի սաղաւարտը։ Սեղանին վրայ ցիր ու ցան զրքեր։ Տես, կ'ըսէր այդ շիշի մէջ դրուած ծիրանի ճիւղը, քանի օր է դիտում եմ, ի՞նչպէս բողբոջները սկսան ծաղկիլ, տեսնո՞ւմ ես, ահա, ես հո՛ն գտնում եմ Արարիչը, զգում եմ ամէն վայրկեան իր ներկայութիւնը, անհունապէս բարին է նա, նա վրա պէտք է բժշկէ»։ Ձայնը կ'ընդմիջուէր իր տաժանելի հաղերովը, դէմքին կանանչը կապոյտի կը փոխուէր, արեան ընծերը իր նիհարութենէն ցցուած այտերուն վրայ բազուդրուելով կապոյտին հետ մանիշակադոյն կ'ըլլային ու անհնարին ցաւերու մէջ, զուլսը կը ձգէր բարձին վրայ ու աչքերը դոց քանի մը վայրկեան կը մնար անշարժ։ «Զգում եմ կոկորդիս մէջ կարծես ապակիի քառակուսի մի կտոր որ արգելում է ինձ գլխուս ու եւ է շարժում, ու զարհուրելի ցաւերով հազիւ կարող եմ կուլ տալ կէս բաժակ ջուր»։

Մարտի սկիզբը իր հիւանդութեան պէտք եղած լաւագոյն հոգաժութեան եւ խնամքին համար Ռուսիոյ հիւանդանոցը փոխադրուեցաւ։ Տր. Պլէսկովի դարմաններով մեղմացան իր կոկորդի տառապանքները, ինքն ալ շատ աւելի սիրոված կը թուէր, կը յուսար քիչ ատենէն բոլորովին բժշկուիլ. «Սպասէ՛, կ'ըսէր, երբ առողջանամ, Բէդէրսպուրկ կը գնանք քեզ հետ, դու այնտեղ իմ մօտս կը մնաս, հոն կը շարունակես քու նկարչութիւնդ»։ Չէր գիտեր թէ իր ամենէն հեռաւոր ճամբարդութիւնը անգամ մըն ալ մինչեւ Պէոյիւքուէրէ պիտի ըլլար, թուախտը բոլորովին հիւժած էր զինքը։

Երբ վերջին անգամ զինքը տեսնելու գացի, կիրակի ցորեկ մըն էր, չորս ժամէն տակելի մնացի այն օրը, քանի անգամ որ ելլելու պատրաս-

տուեցայ «Մի՛ զնար, վաղ է» կ'ըսէր: Շատ աւելի զուարթ էր այդ օրը. «Բժիշկս ինծի վատհացուց որ մինչեւ ամառան վերջը կատարեւապէս առողջացած կ'ըլլամ»: Այսպէս, թիկնաթոռին մէջ, վերարկուի մը փաթեթուած, իր անմոռանալի զլււխը ճիւղմակ բարձի մը կրթնցուցած, կը խօսէր հանդարտ: Շատ մը խրատներ տուաւ այդ օրը, իր խօսակցութիւնը ահամայ օրհասականի մը վերջին ողջոյնին հանդամանքն ունէր: «Միշտ սիրես զԱստուած» կ'ըսէր. կը խրատէր զգուշանալ նիւթական ամէն վայելքներէ, «Չանա՛ տեղաթափուի՛նք ինչպէ՛ս ինչպէ՛ս», մշակէ՛ միշտ նկարչութիւնդ եւ չի մոռնաս որ մ'էլ իմ գէմքս նկարելու: Իր աչքերուն մէջ անհուն գորով կար, ձայնին մէջ անհուն քաղցրութիւն: Երկու օր ետքը. իբր թէ օգտփոխութեան համար, Ադամեանը Պէյօլլը՝ Տէրէ փոխադրած էին: Բաւական ուժ չունեցայ երթալ կրկին տեսնելու զինքը այդ օրերուն, նոյն խակ իմացայ թէ չերթալուս համար վշտացեր է: Իր հիւանդանոցէն ելլալէն երկու շաբաթ յետոյ. առտու մը որ Դեղարուեստից վարժարանին սրահէն ներս կը մտնէի, սեմին վրայ գամուած մնացի երբ ընկերներէս մէկը եկաւ զրուցել թէ Ադամեանն մեռեր է:

ՏԻԳՐԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆ

Դ Ե Ր Ա Ս Ա Ն Ը

Կը հրահարակինք Ալեքսանտր Տիմա Հօր Քիմ Քասեախաղէն ուր դերասանի կեանքին ամբողջ հոգեբանութիւնը կը պարզուի, զիստուր տեսարաններէն մէկը, ուր Ադամեան ամենէն աւելի ինքզինքը կը յայտնէր իր տաղանդովն ու հիգիովը:

Քին, անզլիտցի մեծ դերասանը կը բացատրէ, դերասանութեան տապաւնէրն ընդգրկել ուզող երիտասարդ ազգիկան մը, Աննա Տէմպիին, այդ տապաւնէրին բոլոր դառնութիւնները:

Քիմ. — Դուք գեղեցիկ էք: Բան մըն է, նոյն խակ շատ բան է ասիկա այն տապաւնէրին համար զոր կ'ուզէք ընդգրկել. . . բայց ասիկա ամէն բան չէ, օրիորդ. . . բնութեան մասը կայ արդէն, արուեստին մասը կը մնայ:

Աննա. — Օ՛հ, ձեր առաջնորդութեամբ պիտի ուսումնասիրեմ, յառաջդիմութիւններ պիտի ընեմ, անուն մը պիտի վաստակիմ:

Քիւն. — Հինգ վեց տարիէն, կարելի է . . . որովհետեւ մի կարծէք որ առանց ժամանակի եւ ուսումնասիրութեան՝ բան մը կրնայ ըլլալ: Քանի մը առանձնաշնորհեալներ հանձարեղ կը ծնին, բայց այնպէս ինչպէս մարմարի հատուածը՝ արձանին հետ կը ծնի. Պրակսիտէլի մը կամ Միքէլ-Անճէլլի մը ձեռքը պէտք է Աստղիկ մը կամ Մովսէս մը հանելու համար անկից: Իրա՛ւ, կ'ենթադրեմ, նոյն խակ կը հաւատամ որ այդ ընտրուածներէն էք դուք, թէ չորս հինգ տարուան մէջ ձեր տաղանդը, ձեր համբաւը ձեր մրցակցութիւններէն նախանձեղու պէտք չալիտի ձգեն ձեզի, որովհետեւ դուք փառք միայն կը փնտռէք . . . եւ ձեր անսահման հարստութիւնը . . .

Աննա. — Ամէն բանէ՛ զատուեցայ՝ պաշտպանիս տունէն փախած ատենս:

Քիւն. — Ըսե՛լ է բան մը չունի՞ք:

Աննա. — Բան մը չունիմ:

Քիւն. — Ենթադրելով որ բոլոր հարկ եղած յարմարութիւններն ունենաք, նորէն պէտք է որ գոնէ վեց ամիս աշխատիք սկսելէ առաջ:

Աննա. — Բարեբաղդաբար պզտիկ եղած ատենս սորված եմ բոլոր այն կնկան գործերը որոնք կրնան ապրուստի միջոց ըլլալ: Արդէն, ես կը վերաբերիմ դասակարգի մը որ վարժուած է իր վաստկածովը պարծիլ: Ընտանիքիս հարստութիւնը, որչափ ալ մեծ ըլլայ, առեւտրական ազդիւրէ մը առաջ եկած է: Պիտի աշխատիմ:

Քիւն. — Լա՛ւ: Այդ վեց ամիս աշխատութենէն յետոյ, ենթադրեցէք որ փայլուն սկզբնաւորութիւն մը ունենաք, այն ատեն պիտի գտնէք թատրոնի տնօրէն մը որ ձեզի տարին հարիւր անգլիական օսկի պիտի առաջարկէ . . .

Աննա. — Բայց իմ պարզ ու քաջուած կեանքովս, հարիւր անգլիական օսկին՝ հարստութիւն մըն է:

Քիւն. — Ասիկա քառորդն է միայն հաշուստի համար ձեր ծախսելիքին: Մետաքսը, թաւիչն ու ազամանդները սուղ են, օրիորդ: Անձերնիդ պճնելու համար տրամադիր էք ձեր սէրը ծախելու:

Աննա. — Օ՛հ, պարո՛ն:

Քիւն. — Ներեցէք, օրի՛որդ, հիմակ ես խիստն պիտի լռեմ, կամ պիտի թողլ տաք ինծի ամեն բան ըսելու . . . երբ որ նորէն ձեր ընտանիքին մէջ մտնելու համար դուրս ելլէք այս սենեակէն, այս խօսակցութիւնը մոռցուած պիտի ըլլայ:

Աննա. — (Բողբ վար փաշեղով). Խօսեցէք, պարո՛ն:

Քիւն. — Կրնայ ըլլալ սակայն որ երջանկութիւնն ունենաք հանդիպելու հարուստ, ազնիւ, վեհանձն մարդու մը . . . զոր սիրէք եւ որ ձեզ սիրէ . . . որ ունեցածը չէ թէ ձեզի տայ այլ բաժնէ ձեզի

հետ . . . այն ատեն առջի վտանգին առաջն առած կ'ըլլաք . . .
այսպէսով այդ առաջին ստորնացումը չէք ունենար . . . : Բայց ձեզի
ըսի, գեղեցիկ էք . . . դուք մեր լրագրագետները չէք ճանչնար,
օրիորդ . . . կան որ պատուաւոր կողմէն ըմբռնած են իրենց պաշ-
տօնը, որոնք ամէն ազնիւ բաներու կողմնակից են . . . պաշտպանող
ամէն աղւոր բաներու . . . հիացող բոլոր մեծ բաներուն: Մամուլին
փառքն են անոնք . . . ազգին դատողութեան հրեշտակներն են . . .
բայց կան ռերիչներ, օրիորդ, որոնք արտադրելու անկարողութենէն
քննադատութեան մէջ ինկած են . . . Ատոնք ամէն բանի կը նախան-
ձին, ամէն ազնիւ բան վար կը վարեն, ամէն աղւոր բան կ'աղարտեն,
ամէն մեծ բան կը ստորնացնեն: Այդ մարդոցմէ մէկը թերեւ, ձեր
չար բաղդէն, ձեզ աղւոր պիտի գտնէ, հետեւեալ օրը ձեր տաղանդին
վրայ պիտի յարձակի, եւ յաջորդ օրը՝ ձեր պատուոյն վրայ . . . :
Այն ատեն, չարութեան անդիտակ, պիտի ուզէք զիտնալ թէ ի՞նչ է
անոր վարմունքին պատճառը, պիտի ելլէք, միամիտ ու մաքուր, անոր
տունը պիտի երթաք ինչպէս որ իմ տունս եկաք . . . Պիտի հարցնէք
անոր իր ատելութեան շարժառիթը եւ թէ ի՞նչ կրնաք ընել որ դադրի
ան: Այն ատեն ձեզի պիտի ըսէ թէ իր ըսածը սխալ հասկցեր էք, թէ
ձեր տաղանդէն կ'ախորժի ինքը, թէ ձեզ չատեր, թէ ընդհակառակն
ձեզ կը սիրէ . . . Ոտքի պիտի ելլէք ինչպէս հիմակ ըրիք, եւ անիկա
ձեզի պիտի ըսէ՝ «Նստեցէք, օրիորդ . . . ապա թէ ոչ վաղը . . . »

Աճճա . — Գարշեղի՛ բան . . . :

Քիմ . — Ենթադրենք որ այս երկու վորձութիւններէն ազատիք . . .
երրորդ մը ձեզի կը սպասէ . . . ձեր հակառակորդները, որովհետեւ
թատրոնի մէջ բարեկամ չէ, մրցակից չէ որ կ'ունենայ մարդ, այլ հա-
կառակորդ . . . ձեր հակառակորդները ձեզի պիտի ընեն ինչ որ Սիմֆըր եւ
ուրիշներ որոնց անունը չեմ ուզեր տալ՝ ինծի դէմ ըրին: Ամէն մէկ
խմբակը իր հազար թեւերը պիտի տարածէ՝ աստիճան մը վեր ելլել
արգիլելու համար ձեզի, իր հազար բերանները պիտի բանայ երեսնուդ
հեզնութիւն թքնելու համար, իր հազար ձայները պիտի արձակէ անոր
վրայ լաւ ու ձեր վրայ գէշ խօսելու համար . . . : Ձեզ վար ձգելու
համար անանկ միջոցներ ձեռք պիտի առնեն որոնց դուք պիտի չզիջա-
նիք . . . եւ այդ միջոցներով ձեզ պիտի վար ձգեն, գովեստն ու նա-
խատինքը պիտի գնեն այնպիսի գնով մը որ անոնց համար սուղի չի նստիր
եւ զօր դուք պիտի չուզէք վճարել . . . : Անհոգ, տգէտ, դիւրահաւան
հատարակութիւնը, որ չգիտեր ի՞նչ նողկալի կերպով կը շինուին այս
համբաւներն եւ այս ստութիւնները, անոնց գովուին ու կրկնուիլը
լսելով լսելով՝ զանոնք տաղանդներու եւ ճշմարտութիւններու տեղ
պիտի դնէ: Վերջապէս, օրին մէկը, պիտի նշմարէք որ ցածութիւնը,

տգիտութիւնը եւ միջակութիւնը ամէն բան են՝ երբ մարդ ինքնակալ լինէ՛ցնէ, թէ ուսումնասիրութիւնը, տաղանդը, հանճարը ոչինչ են առանց ինքնակալի: Պիտի չուզէք հաւատալ, դեռ ատեն մը պիտի տարակուսիք . . . յետոյ, վերջապէս, աչքերնիդ արցունքով, արտերնիդ զգուանքով, հոգինիդ յուսահատութեամբ լեցուն, պիտի անիծէք օրը, ժամը, վայրկեանը ուր այդ աղետաւոր գաղափարն ունեցաք այդչափ սուղի նստող եւ այդչափ քիչ չափ բերող փառքի մը ետեւէն ըլլալու . . . : Հիմա, քօղերնիդ վեր առէք, օրիորդ, աղտոտ բաները բոլորն ալ ըսի:

Աճճա. — Քի՛ն, Քի՛ն, դուք չա՛տ տառապած ըլլալու էք . . . ի՞նչպէս ըրիք:

Քի՛ն. — Այո՛, շատ տառապեցայ. բայց ոչ ինչպէս կին մը պիտի տառապի . . . որովհետեւ ես էրիկմարդ եմ վերջապէս եւ կրնամ ինքզինքս պաշտպանել . . . Տաղանդս քննադատութեան ձեռքն է, իրաւ, վրան կը կոխկռտէ, ճիրաններովը կը պատռտէ, ակռաներովը կը բզբտէ . . . իր իրաւունքն է ատ, եւ այդ իրաւունքը գործածե՛ց . . . : Բայց երբ այդ գինեւորների արիստարքոսներէն մէկը մոռէն անցնէ իմ անձնական կեանքիս դպիչի, օ՛հ, այն ատեն տեսարանը կը փոխուի: Ես եմ որ կը սպառնամ, ան է որ կը դողայ: Բայց ատի քիչ կը պատահի . . . այնչափ տեսած են Համէթին գինավարժութիւն ընելը, որ Քինին հետ կռիւի ելլել չեն փորձեր:

Աճճա. — Բայց բոլոր այդ ցաւերը չե՞ն մոռցուիր սա միակ բառով զոր կրնաք դուք ձեզի ըսել՝ Ես մե՛ծ եմ . . . :

Քի՛ն. — Օ՛հ, երբեմն կը հայհոյեմ, կ'անիծեմ, իր բեռին տակ կըած բեռնակրին, արօրին վրայ ծռած երկրագործին, նաւուն վերնայարկը պառկած նաւապին կեանքին կը նախանձիմ:

Աճճա. — Եւ եթէ երիտասարդ, հարուստ եւ ձեզ սիրող կին մը դայ ձեզի ըսէ՝ «Քին, իմ հարստութիւնս, սէրս ձերն են. դուրս ելէք այդ դժոխքէն որ ձեզ կ'այրէ . . . այդ կեանքէն որ ձեզ կը լափէ . . . ձգեցէք թատրոնը . . . »

Քի՛ն. — Ե՛ս, ե՛ս, թատրոնը ձգե՛մ . . . Ե՛ս: Օ՛հ, դուք ուրեմն չէ՞ք գիտեր թէ ի՛նչ է այս Նեստի պատմութեանը զոր ուսերէն նետելու համար մարդ պէտք է որ միտն ալ փրցնէ. ես, թատրոնը ձգե՛մ, հրաժարի՛մ անոր յուզումներէն, չլացումներէն, ցաւերէն. ե՛ս, իմ տեղս Քէմպլին եւ Մաքսիտիին ձգեմ, որպէս զի տարիէ մը, թերեւս վեց ամիսէն զիս մոռնան: Բայց չէ՞ք մտածեր որ դերասանը իրմէ ետքը բա՛ն չի թողուր, թէ ողջ եղած ատենը միայն կ'ապրի, թէ իր յիշատակը կը ջնջուի այն սերունդին հետ որուն կը վերաբերի, եւ թէ տիւէն գիշերին մէջ կ'իյնայ, փառքէն ոչնչութեան մէջ . . . : Զէ՛, չէ՛, երբ մարդ անգամ մը ոտքը դրած է այս աղետաւոր ասպարէզին մէջ, պէտք է մինչեւ ծայրը երթալ սպառել անոր ուրախութիւններն ու ցաւերը, պարպել անոր գաւաթն ու բաժակը, անոր մեղքն ու մրուրը խմել . . . : Պէտք է աւարտել ինչպէս որ սկսար. մեռնիլ ինչպէս որ ապրեցար . . . մեռնիլ ինչպէս մեռաւ Մովսէս, ծափահարութեանց, սուլումներու եւ կեցցէներու ժխորին մէջ . . . :

Մ Ո Ռ Յ Ո Ւ Ա Մ Է Ջ Ե Ր

Ա Դ Ա Մ Ե Ա Ն Շ Ի Ւ Ա Ն Դ

Աղամեան՝ հիւանդ:

Տխուր բան մը կայ՝ այս «հիւանդ» բառին մէջ: Որչափ ալ տնտարրեր ըլլայ, որչափ ալ սկեպտեան, սիրտը սեղմում մը կ'ունենայ ամէն անգամ որ այդ բառն ի կիր կ'առնուի իր սիրելիներէն մէկուն համար: Դէշ երազ մը տեսնելու պէս, միտքը կ'ընդնշմարէ յանկարծ ցաւատանջ դէմք մը, խռոշացած աչուքներ, մարմինն ընկճուած խոնջէնքի եւ անգիտակից թմրութեան ներքեւ: ու երկիւղ մը կը պաշարէ քեզ, երկիւղն այն խորհրդաւոր եւ անկուսաստիկի հիւրին, որ օր մը պիտի գայ առանց հրաւերիդ սպասելու:

Իմացեր էի Աղամեանի հիւանդ ըլլալը: Անցեալ կիրակի զինքը տեսնելու գացի:

Ոտքի վրայ կը դտնեմ զինքը: Գորշագոյն մուշտակ մը հագած է՝ մինչեւ ոտքը, եւ անոր տակէն կաթնադոյն թիկնոցակ եւ զունաւոր տարատ: Դէմքը չէ նիհարցած. իրաւ է որ նորարոյս մօրուք մը կը չըջանակէ զայն հիմակ, որ ամբողջ դիմագծութեանը կուտայ խաղաղիկ Յիսուսի մը արտայայտութիւնը, ընթրիքի սեղանին վրայ: Աչքերը նոյն քաղցրութիւնն ունին միշտ, իրենց խաթուկ չըջագծին մէջ յարաշարժ. կենդանաւորի, ձգողական: Լայն ճակտին շուրջը, կիսարողորածեւ, թուխ մազերը թաւ պսակ մը կը յօրինեն եւ դէպի ետ կը ձգուին յորդաւատ: Այդ ամբողջութեանը մէջ ամենէն աւելի գրաւիչ բանն է՝ նրբութիւնը, զոր ալ աւելի դուրս կը ցատքեցնեն պատանեկան բարակ պէխեր, թէ-թեւ մը վեր դարձած:

Աչուքներուն մէջ սակայն՝ իր տկարութիւնը կ'երեւայ յայտնապէս, եւ ձայնը ձիգեր կ'ընէ կոկորդէն բաժնուելու համար, մարած շեշտերով, չչուկի մը պէս տարտամ ու անստոյգ. ու երբ թեւերը կը շարժէ կամ սրունքները կը ծռէ, դիմագծերը կը կծկուին ցաւէն: Հարբխային խռչակատապ եւ սուր յօգացու ունի հիւանդը:

Միտքս կը բերեմ այն միւս Աղամեանը զոր տեսած ենք բեմին վրայ. իր կենսացնող դերերէն մէկուն մէջ, Օրկըյո կամ Քիւն, երբ իր մարմինը զայրուցքի կամ վշտի տագնապներուն մէջ կը մաքառի առոյգ ու կորովի, երբ իր ձայնը կ'արձակէ ամենէն խրոխտ շեշտերն որք խուսափած ըլլան երբեք մարդկային կոկորդէն, ու իր մարմնոյն ամէն ծակ-տիքներէն դուրս շնչելով կեանքը, ասլէցուցիչ տոկունութեամբ թարգմանելով մարդկային հոգւոյն բոլոր աղապակներն ու բոլոր կրքերը: «Կերեւակայէ՞ք թէ այդ մարդն ի՞նչ եղած է եւ ի՞նչ կեանքեր սպրած է: Ամէն բան արտայայտել ու զգալ ամէն բան: Այնչափ ձայն ունենալ որչափ աստղեր կան երկինքը եւ տերեւներն ունին ծառերը. ամէն օր նոր մարմին առնել, հարիւր պատկերի տակ ներկայանալ՝ զիջարանութեան հին աստուածներուն նման. եւ միակ սիրտ մը ունենալ՝ այս ամէնը տանելու համար:»

Սենեակին մէջ, ճամարիտ արուեստագէտի խառնակութիւն մը կը տիրէ. ննջարան, նկարչի արուեստանոց եւ դրատուն միանգամայն: Շէքսպիրի նուիրումը սենեակ մը կարելի է կոչել զայն: Մահճակալին վերեւը, Շէքսպիրի պատկերը, սեղանին վրայ, աթոռներուն վրայ. գետինը, Շէքսպիրի գործերն ու անոնց ուսումնասիրութիւնը, Ազամեանի Համլէթը. ու անոնցմէ վեր Օֆէլիայի պատկերը, զոր Ազամեան ինքն յղացած ու նկարած է, — որովհետեւ ճարտար նկարիչ մըն է նաեւ:

Աւագըութիւնն հարկաւորաբար կը կեդրոնանայ այդ պատկերին վրայ: Արուեստագէտին խոյլին մարմնացումն է այդ, այնպէս որպէս ինք կ'երեւակայէ թերեւս իր երազացնոր վայրկեաններուն: Առաջին նայումաժողով, զեղեցիկ չէ գէմքը. բայց Շէքսպիրի այդ մեղմադձիկ ստեղծագործութեանը պատկերին մէջ այնպիսի խառնարկու բան մը կայ, աչքը նայումաժողովուրդի ունի աճյնափ խորունկ եւ ազդողական, դիմազծերն աճյնափ վշտալի ու այնչափ կենդանի, չրթունքն աճյնքան զգայնիկ ու համբարատենէ աճյնքանի, որ սիրտդ անոր կ'երթայ մէկ ցնցումով, անիրանալի երողի մը հասնելու զերագոյն զգայութեամբ:

Սենեակին մէկ կողմը՝ պատկերակալը մնացած է այրի, եւ պատէն կախուած երանգապնակներու վրայ գոյները չորցած են: Պատերուն վրայ՝ արուեստագէտին մէկ քանի ուրուագիծները կան, ծերունիի հրաշալի գլուխ մը: Այվագոյսքի մէկ ծովանկարին ընդօրինակութիւնը՝ ոսկեզօծ չրջանակի մէջ, երեք ուրիշ պատկերներ զոր ի Մոսկուա Ազամեանի նուիրած է: Քրանսայի նշանաւոր նկարիչ մը, եւ յետոյ . . . կարելի չէ կարգ կանոն պահել. . . դարձեալ զրքեր, թուղթեր, տետրակներ, յանկուցիչ խառնակութեան մը մէջ:

Կրակարանին մօտ նստած կը խօսակցինք: Այդ բազմագլխի յատկութիւններով օժտուած արուեստագէտը՝ լաւ խօսելու ալ բարեմասնութիւնն ունի, ճարտար դարձումաժներով, յաճախ գրական պատկերներով: Հիւանդութեանը վրայ կը խօսինք նախ:

— Երկու ամիս է որ կը նկուրիմ, կ'ըսէ, եւ հիմա շատ հանգստացած եմ՝ առջնուան բաղդաւումամբ: Երկու ամիս, կ'երեւակայէք թէ ինչ է ինծի համար, որ բոլոր կեանքս անցուցած եմ տենդոտ եւ սպառիչ ուղեւորութեան մէջ: Երկու ամիս դուրս չեմ ելած այս սենեակէն, այս շորս պատերը միայն ինծի հօրիզոն, եւ ձանձրութենէն ուրիշ եւ ոչ մէկ ընկեր: Բժիշկը, իմ ազնիւ բարեկամս Տոքթոր Սեդրոսեան, արգիլած է շատ գրել եւ կարդալ, բայց ինչ ընեմ առանց ատուր: Յերեկներն ինչ որ է. մէկ կերպ ժամանակը կ'անցնի, քիչ մը կարդալով, քիչ մը գրելով, քիչ մը նկարելով, բայց գիշերները . . . օ՛հ, թշնամիս չեմ փախալիւր այսպիսի տանջանք: Յաճախ կ'արթննամ ընդոտ, կարծելով որ արշալոյսը մօտ է, եւ երբ կը տեսնեմ որ դեռ ժամը եօթն է գիշերուան, կատաղութենէս ժամացոյցը փշրելս կուգայ. . . երբ արշալոյսը կը ծագի, կ'արժեւ չղթյններէ աղատուած եմ. . . Լոյսը նոր կեանք կը բերէ ինծի, մինչեւ որ գիշերը վերադառնալով իր հետ բերելով նոյն տանջանքներն ու նոյն արհաւիրքը:

— Օ՛հ, կը հասկնամ, ոչ ոք ձեզի չափ սիրելու է լոյսը, ձեր կեանքին մասը կը կապմէ ան, արձակ ու տիրապետող լոյսը, թատրոնին կանխեղաւորին եւ լամպարներուն միահեծան լոյսը:

— Չեմ ըսեր թէ այդ ըյսը չեմ սիրեր, բայց իմ նախընտրածս այդ չէ: Բնութեան ըյսը կը փնտռեմ միշտ, եւ ոչ թէ պայծառ արեւը, այլ կիսովին սքողուած ամպի մը տակ, երբ ամէն զոյները չի ծածկեր իր բուռն պայծառութեանը տակ, այլ ստուերներ կը թողու, իրերն եւ անարկանները կը պատէ փայփայանքի մը տակ, ինչ որ մենք նկարչութեան մէջ *demi-teinte*, կէս-գոյն, կ'անուանենք:

Ու խօսակցութիւնը կը դառնայ հազար ուրիշ նիւթերու վրայ, միշտ խօսակցիս այն մարմնուկ ձայնովը որ զսպուած հառաչի մը սալաւորութիւնը կ'ընէ ինծի: Խօսքը կուգայ իր ներկայացմանցը վրայ:

— Հասարակութիւնը զարմանալի բան է. մեր մէջը կը տեսնէ այնպիսի յատկութիւններ որոնց մենք բնաւ կարեւորութիւն չենք տար, եւ ընդհակառակն կ'անտեսէ այնպիսի մասեր որոնց մէջ զրամ ենք մեր բոլոր հոգին:

— Օրինակ:

— Բորրասոյի մէջ, օրինակի համար, երբ առաջին անգամ վանքէն ներս կը մտնեմ եւ վանահօրը կը ներկայանամ, այն ժամանակ դէմքս այնքան յաջորդական շարժումներ ունի, այնքան փոխանցումներ, այնքան արուեստ եւ հոգի կը դնեմ հոն, որ քաղցր պիտի լինէր ինձ ծափահարուիլ. բայց չէ, ծափահարութիւնը կը թնդայ այնպիսի տեղ մը ուր բնաւ չէի սպասեր: Ծիչդ այդպէս է, երբ Տըքթոր Բալմիէրիի խօսքերուն մօտիկ կ'ընեմ: Այդ շարժումներն ինքնին պզտիկ ոչինչներ են, դէմքի պզտիկ խաղեր, անդամներու թեթեւ գալարումներ, ձայնի անզգալի զոզոյումներ. բայց այդ ամենն կը գոյանայ ամբողջութիւն մը որ արուեստն ինքն է:

Խօսքէ խօսք, սա դառն յայտնութիւնը կ'ընէ ինծի, որ սակայն պէտք չունիի զայն իր բերնէն լսելու:

Կեղծիքը հիմա բացարձակապէս կը տիրէ մեր ընկերութեան մէջ, մանաւանդ բարձր կոչուած դասին մէջ, Վիպասանի համար սքանչելի նիւթ մըն է սա, այդ խառնակ ընկերութիւնը, այնքան այլազան տարրերէ բաղկացած: Այդ բոլոր մարդիկը մէկ առանցքի շուրջը կը դառնան, շահը, առանց գիտնալու կամ գիտնայ ուզելու թէ անկից դուրս ալ բաներ կան աշխարհիս վրայ: Ինծի ըսին թէ շատ վէս եմ. «Տէ՛ չէ, իրենք չեն հասկնար դիս: Գիտեմ թէ այսօրուրէն շատ աւելի լաւ վիճակ մը կ'ունենայի, եթէ շատերու պէս ես ալ կարենայի քծնիլ. բայց, չեմ կրնար: Առած մը ունիմ զոր օր մը գրքերէս մէկուն մէջ պիտի գնեմ, թէ եւ ես իսկ չեմ կարող հետեւիլ անոր. «Յաճ գոնե՛ր կան, որոնցմէ անցած ատենդ գլուխդ ծռելու ես չվիրաւորուելու համար:»

Իր անտիպ բանաստեղծութիւններէն կը կարդանք, որոնցմէ երկուքը ձեռքէն կ'առնեմ, մին Արեւեղի մէջ հրատարակելու եւ միւսը Մաւրիսի այս թուոյն մէջ: Շէքսպիրի Րիչարտ Գ. ին թարգմանութիւնը զրկած են իրեն Ռուսիայէն եւ անոր ստեղծմանիւթեամբը կ'զբաղի:

— Ո՛հ, ինչ հրաշալի գեր մըն է ինձի համար, այս Րիչարտը: Անշափ սիրեցի զայն որքան լիւրջ: Մեծագոյն ցաւերէս մէկն է որ լիւրջ չկրցայ ներկայացնել Պոլսոյ մէջ: Թիֆլիս, — ուր թողած եմ բոլոր պրադարանս, արժէքաւոր նիւթերս, զանազան տեղէ ստացած նուէր-

ներս, եւայն, — Լիրը ամենէն փառաւոր յաղթանակներէս մէկը եղած է: Ննջատեսնեակս ամբողջ Լիրին զոհուած էր: Լիրի սաղաւարտը, Լիրի սուրը, Լիրի պատմութեանը, Լիրի կոչիկները, եւ գլխերները ինծի այն պէս կուգար թէ իրօք Լիրի կեանքով կ'ապրէի:

Ու կըսկսի արտասանել Լիրի հռչակաւոր անէծքը, անսպասուած մէջ: Ա՛հ, երբեք այնքան քաջ ըմբռնած չեմ արուեստին գերագանց զօրութիւնը որքան այդ վայրկեանին: Մարդկային ազիքներէն խլուած այդ անիծակուռ խօսքերն արտասանած ատեն, արուեստագէտին ձայնը հետզհետէ կը բարձրանայ. ոտքի կ'ելլէ. թեւերը վերստին կ'առնեն իրենց ճապուի եւ զօրեղ շարժումները, ու այն ցաւատանջ դէմքը կը սլաքաւորանայ գերբնական ճաւաղայթումով: Հիմակ առջի Աղամեանն է դարձեալ, եւ երբ վերջին անգամ կը գոռայ « Անէ՛ծք, անէ՛ծք »՝ ձայնին բովանդակ զօրութեամբն ուր կերկերումները ալ անդգալի կը դառնան կըսպասեմ զօգցես սր ծախահարութիւններ պսակեան չորս կողմէն:

Բայց չէ՛, փոքրիկ սենեակին մէջ ենք, ու արուեստագէտը կը մնայ շնչհատ եւ ընկճեալ: Ի՛նչ փոյթ. հիւանդութիւնն անցնելու մօտ է, եւ անշուշտ վերստին կ'առնենանք այն իրիկունները ուր Աղամեան, ելկիտրականութեան բարդի մը պէս, թատերաբեմէն մեր վրայ կը հոսեցնէր յոյզի եւ զգացման թափանցանց հեղանիւթեր:

(Մասին)

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ՎԵՐՁԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՄԸ

Ամէն անգամ որ մեծ ողբերգութիւն ներկայացումներուն մէկէն կը դառնայինք, սրտերնիս ելքքորական յուզմամբ մը բարախուն, կ'ըսէինք իրարու. « Մայրէ ծայր հիւսնալի էր իր դերին մէջ, բայց այն մահուան տեսարանը, Աղամեան ինքզինքը գերագանցեց հոն: Եւ այսօր որ կը դառնամ ահուելի ներկայացումէ մը, Շէքսպիրի աննման թարգմանին թաղման հանդէսէն այդ կեղծ մահերուն յիշատակը զիս կուգայ կը հաւաքէ: Կը տեսնեմ զայն Օթելլոյի Ե. արարուածին մէջ, երբ յանիրաւի սպաննուած Տեղտեմանային վրայ սղաթէ յետոյ՝ զաշոյնը վիզին կը զնէր եւ կ'իյնար՝ անշնչացած՝ իր մարդօցը զիրկը. կը տեսնեմ՝ մանաւանդ Քորրասոյի քստմնելի վերջին արարը ուր կնոջմէն ու միամօր գտարիկէն բլուած հայրը սթրիքներին կը զիմէր ազատելու համար իր հոգեկան ցաւերէն. « Ե՛հ, չարատանջ գալարումները որոնցմով իր մարմինը կը պրկուէր, եւ ստեղանքները որոնք կը ցնցէին իր անգամներն եւ իր ակունքները կ'ափկափել կուտային, բոլոր այն ողբաւորի ցնորական մարտուն շարժումները, ան ի՛նչ ցուրտ էր որ կը հոսեցնէին մեր սրտին մէջ եւ ի՛նչ սարսուռ մեր ոսկորներուն մէջ: Բայց ահա յուզումն տկարացած ձեռքերը ծափեր կը տեղային, եւ վերաբացուած վարագոյրին ետեւ կը տեսնէինք Աղամեանը որ ոտքի կանգնած, այդ վայրկենական մահէն տոգունած դէմքը ժպտով մը կենդանացուցած, մատներուն ծայրովը համբոյրներ կը բաշխէր հիացողներու ամբոխին:

Ողբերգութիւնը որ այսօր կատարուեցաւ եւ որուն ներկայ էր այն.

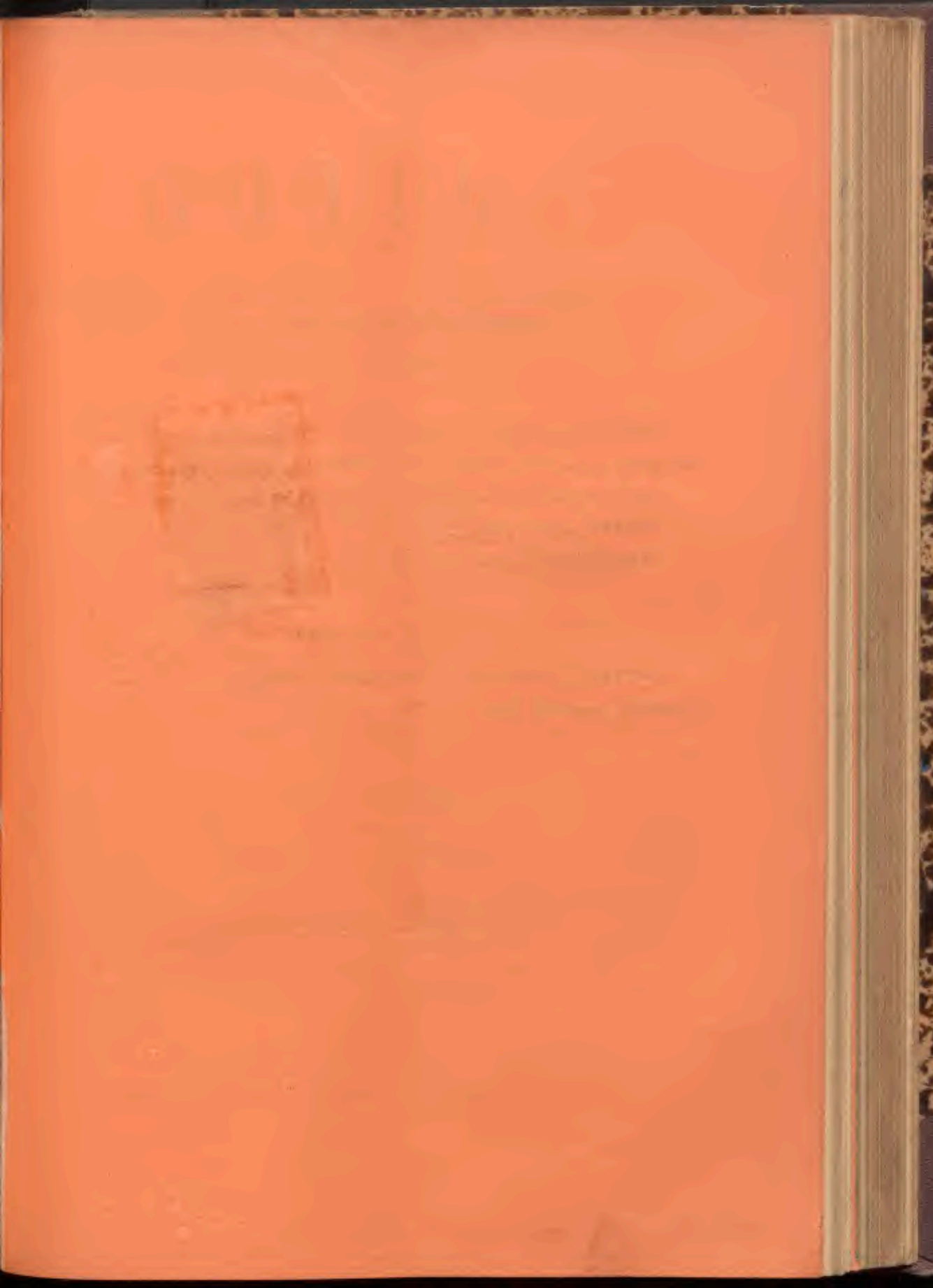
չափ խուռն բաղմունքիւն մը որչափ չէին վայելած մեծ արուեստագէտին տուած ներկայացումները, այդ ողբերգութիւնը որ աւելի տխուր էր քան Տէգտէմոնաի ուռնուոյն երգը, աւելի խոր քան Համէթի մենախօսութիւնը, այդ ողբերգութիւնը իրեն ոչ դերակատար այլ նիւթ ունէր Աղամեանը, իրեն կրկնակ թատերաբեմ՝ եկեղեցի մը եւ դերեկմատուն մը. եւ դերասան՝ այն մահերգակ մարդիկը որ սեւ ունին ու խոփու դէմն։ Ու հեղինակը, այն թաղծագին բանաստեղծը որուն ոսկրեղէն զրջէն արհաւիրք ու աղմուռը կը կաթի, Մահն էր հեղինակը։

Լոյսերու եւ պսակներու ճոխ փթթումի մը մէջ, սպիտակ ուրուտանման մամերով շրջապատուած սրտնք կը հակեն իրենց ծխաշունչ բոցեղէն զարգմանակը, թաւապատ արծաթազարդ նուրբ ու փոքրիկ դազադի մը կափարջին տակ, — ա՛խ, ի՛նչ նուրբ, եւ ի՛նչ փառքիկ, ծաղկատի աղկա՛ն դազադ — Աղամեանը, կ'ըսէին, կը հանգչէր. ինչպէս իր խաղերէն մէկուն վերջը. եւ փակուած վարագոյրի մը տեղ պատահեցն էր որ կը ծածկէր զայն մեր աչքէն։ Ու մինչդեռ մահուան սեւ երդերը խուռնիկի դուր զաւարներուն հետ կը բարձրանային, մինչդեռ կարմրած աչքերէ անցունքներ կը զլորէին եւ պզտիկ խղզուած հաւաչներ սիրտերու թախիծը կը մատնէին, խօ՛ւ երազով մը համակուած, եւ ակնկառոյց կը սպասէի այն վայրկեանին ուր կարծեցեալ մեռելը կափարիջը վեր նետելով դուրս պիտի հանէր իր հերարձակ գլուխը, եւ միշտ վայրկեանական այն մահէն տփուռնած դէմքը Բոլտով մը կենդանացնելով մատներուն ծայրովը մեզի համբոյրներ պիտի բաշխէր . . . :

Ա՛հ, տեսանք զայն, գեղաճաճանչ ու հանճարազեղ այն գէմքը, զոր կը լուսաւորէր զմբէթային ճակատը, որուն վրայ զայդ մը ծաղկի պէս խորահայեաց երկնանոյշ աչքերը կը բացուէին, եւ որ կը շրջանակուէր բաշի պէս խորխոր ու մետաքսի պէս փափուկ գանդուր վարսերով, տեսանք այդ գէմքը, մահուան երկաթէ ափին մէջ ճգմուած, դեղնած մեղրամալի գայնաւած, անկանոն ու կարծրաթեւ մօրուքով մը կլակը աղտոտած, շրթթունքը կարծես յաւիտենական համբոյրի մը մէջ սեղմուած անշարժ, եւ աչքերը՝ կիսաբաց՝ տարտամ նշոյլ մը արձակելով որ նայուածք էր երբեմն . . . : Եւ յանկարծ, այդ գէմքն ու այդ մարմինը, եւ այդ ուղեղը ուր հանճարը բունէր էր, եւ այդ հոգին որ կապոյտէ, խուռնիկէ, մեղրէ կալմուած էր, եւ այդ ճակատը որուն վրայ խորհուրդները կը թաւէին, եւ այդ աչքերը որոց մէջ ոչ միայն իր հոգւոյն այլ մարդկութեան հոգւոյն կիրքերն ու զգացումները կ'ապրէին, եւ այդ շրթունքը որոնցմէ կը թափէր քաղցրահնչիւն բառերու ջրվէժը, այդ ամենքը, լսիկի կտորի մը մէջ փաթթուած, ծակի մը մէջ նետեցին . եւ ահա մեծ վարագոյրը, վերջին արարին վերջին վարագոյրը, իջու ծաւալեցաւ անոր վրայ, հողին սե՛ւ, հողին խոնա՛ւ, հողին որդնո՛ւ վարագոյրը։ Խաղը աւարտած էր, եւ Մահը, գոցուած փոսին վրայ կանգնած յաղթական, չոր գէմքը ծամածուծեամբ մը արհաւիրացուցած, դատարկ աչքերուն խոռոչները աւերման հեշտութեամբը լեցուն, իր կմախային մատներուն ծայրովը մեզի համբոյրներ կը բաշխէր . . . :

ԱՐԵՎԱՅՍԻ ՋԱԿԵՐ

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆՆՈՒՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ԾԱՂԻԿի սարեկան բաժանորդագինն է 30 Պոլսական Լռ
40 դրու զաւառներու համար: Բաժանորդագինն է 40 Պոլսական Լռ:
10 բաժանորդ զսնդին մեկ սարեկան ԾԱՂԻԿ ազդեր կ'ընդունի:
ԾԱՂԻԿ ազդեր կ'ընդունի:
Ամեն նամակ եւ գրութիւն ղրկել առ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԾԱՂԻԿի գրասենեակը, Զագմագմըլար, Յակոբեան խան, քիւ Յ,
Արամեան տպարանի կից:

Գին 2 Դրուշ